

PACH ZSIGMOND PÁL

Az ellenforradalmi történelemszemlélet kialakulása Szekfű Gyula Három nemzedékében

(Tanulmányrészlet)

Rövid, szubjektív természetű megjegyzéssel kell kezdenem.

A következő tanulmányrészlet jónéhány évvel ezelőtt: 1956 későnyarán íródott, — kapcsolatban az egyetemi magyar történelmi tankönyvsorozat történetírás-történeti fejezeteinek (akkoriban napirenden volt) kidolgozásával. A kiegyezés, a dualizmus kezdeti szakasza historiográfiájával foglalkozva, kíséreltem meg elemezni Szekfű Gyulának 1867-re vonatkozó történetírói nézeteit, e nézetek alakulását-formálódását. Ez a stúdium vezetett el a Három nemzedékben nyújtott előadás tüzetes vizsgálatának feladatához, — ami persze a koncepció egészének, a Széchenyiről, a reformkorról kifejtett szekfűi tételeknek elemzését is magában foglalta. Innen ered a tanulmányrészlet szokatlan felépítése: a kiegyezéssel kezdődik, a reformkorral folytatódik.¹

1. A magyar állam életrajza — az „alapelvek”

Szekfű Gyula először A magyar állam életrajza c. munkájában (megjelent németül Berlinben 1917-ben, magyarul csak utána, 1918-ban) foglalkozott a kiegyezés történeti értékelésével. E könyve a honfoglalástól éppen a kiegyezésig tekintette át a történeti fejlődés fővonalát (csupán egészen rövid megjegyzéseket téve az 1867 utáni fejlődésre).

Amikor Szekfű 1867-tel zárta le e könyvének történeti előadását, sokkal többről volt szó, mint egyszerűen egy történeti mű határkövéről; arról volt szó, hogy a szerző (ha talán meglepő is ez) *akkor* — bizonyos, igen fontos szempontokból — éppen 1867-ben jelölte meg nemzetünk egész megelőző történeti fejlődésének végpontját, eredményét, *beteljesedését*.

Cseppet sem túlzunk. Szekfű már könyve bevezetésében nyíltan kifejezésre juttatja ezt az állásfoglalását. — „Kutatásomnak két fő szempontja van, . . . — Történeti tény, hogy a magyar államegyéniség, nomád korától kezdve egész a legújabb korig, a modern alkotmányosság korszakáig, egész élete folyásán át *egyetlenegy* nemzet, a *magyar* nemzet produktuma volt; ez a tény

¹ A tanulmányrészletet — amelynek néhány megállapítását a MSzMP KB mellett működő Történelmi Munkaközösség 1958 májusi vitáülésén már röviden érintettem (ld. Századok, 1958. 777—778. l.) — eredeti szövegezésben bocsátom közre; így csupán általánosságban utalok itt az időközben napvilágot látott értékes munkálatokra: Balázs Béla, Balogh Sándor, Barta István, Mérei Gyula, Szigeti József és mások idevágó újabb tanulmányaira. — Magam sem mondtam le e munka folytatásáról; annál kevésbé, mivel akkoriban a „második” és „harmadik” liberális nemzedékre vonatkozó fejtegetések elemzését is elvégeztem, az anyag kidolgozásától azonban másirányú tudományos teendőim elvontak. De talán ennek a — Szekfű Gyula egész életműve, életpályája felmérését célul persze korántsem tűző — dolgozatrészletnek közlése sem teljesen haszontalan: szerény adalékként fejlődő ideológia-történeti irodalmunkhoz.

szolgáltatja kutatásom egyik nézőpontját, azt, amelyből az állam és nemzet, a magyarság állami és nemzeti volta, röviden államisága és nemzetisége között való összefüggést vizsgálom.” (17–18. l.) — „A magyar állam megalakulásakor belépett a keresztény-germán középkori kultúrközösség kereteibe. Ez a másik tény, melynek következeit belső összefüggésük mélyéig fel kellett fejtenem és történetileg értékesítenem.” (18. l.)

Ebből a két „alapelvből” kívánja tehát Szekfű levezetni az egész magyar történeti fejlődést. Nem szükséges részletesen boncolgatni ezeket az alapelveket; amúgyis világos, hogy az egyik a magyar nemzetnek az országban élt más nemzetek feletti szükségszerű szupremáciáját, a másik a magyarságnak nyugathoz tartozását, a magyar nép történetének a kelet-európai népek közös történetéből való kiemelését jelenti. Kövessük csak nyomon Szekfűnek már a *bevezetésben* is felvázolt gondolatmenetét. „Mindakét fejlődési folyamat, a magyar és a keresztény-germán, saját kereteiben, önmagától függően változott az idők folyamán, de a két folyamat kezdettől fogva, megszakítás nélkül szoros érintkezésben volt egymással.” (18. l.) S miután a szerző széles pillantással átfogta e két folyamat történeti érintkezéseinek főbb etappjait, az érintkezés megvalósulását a magyar középkorban s az összekapcsolódásnak XVI—XVIII. századi nehézségeit, a XIX. századra térve — s egyben bevezetésének végéhez érve — leszögezi: „Csak újabb nehéz válságok árán sikerült a két alapelvet, a magyar állami önállóság [amint láttuk: ez a nemzetiségek feletti uralmat is magában foglalja] és a középeurópai, a korábbi keresztény-germán államrendszer követelményeit egymással kibékíteni. Ez történt az 1867-iki kiegyezésben és a Bismarck és Andrássytól megkötött szövetségben.” (21. l.)

Látnivaló tehát: egyáltalán nem vetettük el a súlykot, azt állítva, hogy Szekfű ekkor, *1917-ben* nemcsak valamely történeti korszak lezárásának, ill. egy történeti munka határkövének tekintette az 1867-i kiegyezést, hanem történetiszemléletének bizonyos „alapelveiből” kiindulva s ezeket a maga módján következetesen végigvive: az egész magyar történeti folyamat céljának, értelmének, kiteljesedésének, — olyan „mélységet” kölcsönözve ezáltal a kiegyezés magasztalásának, amelyet a megelőző történeti munkákban még nem lelhettünk fel.²

Még világosabbá válik ez az értékelés, ha most már az Életrajz *bevezetője* után a kiegyezést részletesebben tárgyaló *befejező* fejezetet vesszük szemügyre.

Szekfű nem elégszik meg azzal, hogy utána mondja a dualista kor történetészeinek az olyanféle megállapításokat, mint: „a 67-iki kiegyezés logikusan következett annak felismeréséből, hogy Magyarországot és Ausztriát Bécsből mint egységes államcentrumból sem abszolutisztikusan, sem rendi vagy képviseleti alapon sikerrel nem lehet igazgatni . . .” (215. l. — V. ö. pl. Beksics Gusztáv hasonló kijelentéseivel.) Nem elégszik meg a százados küzdelmekből efféle tanulság levonásával, hanem mélyebben kívánja megragadni a nagy történelmi leckét s egész fejlődésünket megkoronázni 1867-tel. „A kiegyezésben — folytatja az előbb idézetteket — egyúttal azon kettős történeti processus is nyugvóponthoz és befejezéshez jutott, melynek folyását Magyarország

² Szekfűnél persze nem az az új, hogy a magyarság szükségszerű szupremáciájáról s a keresztény-germán közösséghez tartozásáról beszél — ilyen értelmű megállapítások már a korábbi történetészeknél is garmadával olvashatók —, hanem az, hogy ezeket történelmünk *alapelveivé* teszi, az *egész* történeti folyamaton végigvezeti, s 1867-et e két alapelv *beteljesedéseként* ünnepli.

államiságában és a nyugati németességgel való összeköttetésben Szent István kora óta megszakítás nélkül figyelemmel kísértük.” (215. l.) Hasonlóképpen nem elégszik meg azzal, hogy egyszerűen megismételje: a kiegyezés egyfelől a Pragmatica Sanctiót, másfelől az 1848-iki törvényeket vette figyelembe, e kettő eszméit ötvözte össze, hanem ezt a gyakran hangoztatott tételt is az egész magyar történelem értelmét átfogó filozofikus szférába emelve, így fogalmaz: „A kiegyezés kettős fejlődés eredménye lévén, a törvény is kettős alapeszmén nyugszik.” (216. l.) És valamivel alább, hasonlóan nyílt kifejezéssel: „A kiegyezési törvény alkotásánál az a ritka eset állott elő, hogy a nemzet hivatott törvényhozói a sorsdöntő órában teljes világossággal felismerték nemzeti történetünk lényegét és alapgondolatait [értsd: a fentebb kifejtett két „alapelvet”] s törvényhozó munkájukban minden egyéb mellékes szempont félretéve, a történeti alapok megerősítésén fáradoztak. A kiegyezés alkotói, köztük elsősorban Deák Ferenc, mélyen meg voltak győződve arról, hogy munkájuk eredménye nemcsak egy törvény szövegének megállapítása, hanem, hogy e törvénykönyvben egyúttal nemzetünk százados történeti fejlődésére teszik le a zárókövet.” (217. l.)

E világos kijelentések nem kívánnak kommentárt, sem további idézeteket a szerző gondolatmenetéből. Említsük-e még annak hangoztatását, hogy „a berendezés ezen formájában mindkét állam szuverenitását tökéletesen biztosítja” (218. l.) — ahol a szerző a magyar állami szuverenitás 1867-iki lényeges csonkaságáról épp oly nagyvonalúsággal felejtkezik meg, mint ahogy pl. Rákóczi Magyarországnak az állami függetlenség terén mégsem elhanyagolható vívmányairól abban a valamivel később következő kijelentésében, hogy Magyarország „állami önállóságát . . . az új berendezés hasonlíthatatlanul tökéletesebben biztosítja, mint a rendi alkotmány 1526-tól kezdve bármikor.” (220. l.)³ A további idézetek, úgy gondoljuk, bizrást elhagyhatók; legfeljebb egy megállapításra kell még utalnunk, a kiegyezés külpolitikai-európai jelentőségének kiemelésére: „A kiegyezés európai jelentőségét gróf Andrassy Gyula, az első miniszterelnök juttatta kifejezésre. Az uralkodó nemes lelkületének és politikai érettségének felhasználásával eltüntette a Habsburgok és Hohenzollernek közti félreértés utolsó nyomait s mint külügyminiszter, Bismarckkal megkötve a kettős szövetséget, a középeurópai államokat békés működésben egyesítette. A régi keresztény-germán kultúrközösség modern utódai, a Német-Birodalom és az osztrák császárság, bizonyára nem látták kárát, hogy az egyesülésnél Magyarország mint önálló államegyéniség és teljes jogú szerződő fél állott közójük.” (219—220. l.) Az osztrák-magyar kiegyezés, valamint a habsburgi Ausztria-Magyarország és a bismarcki Németország szövetsége — íme, mint a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozás alapelvének logikus következése, adekvát megjelenési formája.

Igy, habár a szerző könyvének bevezetésében éppen a haladó polgári történetírást marasztalja el abban, hogy „nem alapult a történeti múlt tényleges szemlélésén . . . , hanem a saját kívánságait, a saját világrendjét vetítette vissza a múltbeli történetre” (8. l.), s habár éppen az új irányról, ill. saját magáról, saját művéről állítja — ó mily sok történetíróhoz hasonlóan!—,

³ Az utóbbiról való megfélekedést csak a szerzőnek az az álláspontja mentheti — ami néhány évvel korábbi Száműzött Rákóczi-jából nyilván kiviláglott —, hogy a Rákóczi-kor magyar államisága nem volt „összeegyeztetve” a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozás alapelvével . . .

hogy eredményei „nem célzatosságból vagy tendenciák követése útján, hanem egyedül a történeti anyagból jöttek létre”, hogy mindkét főszempontja „a múlt egyszerű, objektív szemléletéből adódott” (17. l.), — vajon ki tagadhatná, e két alapelvnek fentebb, a szerző saját szavaival kifejtett tartalma alapján, hogy azok bizony nem kis részben szubjektív visszavetítései voltak a „saját korszak”, a „saját világrend” fontos alkotóelemeinek; vajon ki tagadhatná, hogy a magyarság állami és nemzeti volta összefüggésének, ill. a keresztény-germán kultúrközösséghez való tartozásának a saját korszakban az Ausztriával való kiegyezésben és a Német Birodalommal való szövetségben manifesztálódó elvei bizony a nemzetiségi elnyomás, az Ausztriával való kapcsolat s a német szövetség hasznát élvező 67-es magyar uralkodó osztályok osztályálláspontjának feleltek meg, sőt — a megírás keltéből, 1917-ből kitűnően — még aktuálisabban: a Mitteleuropa-tervekkel kacérkodó központi hatalmak reakciós vezetőkörei „időszerű” elképzeléseit tükrözték.

*

Mindezzel azonban még nincs kimerítve A magyar állam életrajzának értékelése a kiegyezési korszakról. Amellett, hogy Szekfű felmagasztalja, az egész magyar történeti folyamat csúcsának, betetőzésének tartja 1867-et (amennyiben a két „alapelv” megvalósulását látja benne), meg kell mondani: már e korai munkájában kritikai állást is foglal nem ugyan az 1867-es kiegyezéssel, a dualista rendszerrel szemben, de a 67 utáni társadalmi és állami fejlődéssel szemben.

Erről a következőképpen vélekedik: „... a tényleg felmerült nehézségeket csak felületes vagy a napi politikában érdekelt gondolkodásmód tüntetheti fel a Monarchia dualisztikus berendezése folyamányának: az okok a valóságban sokkal mélyebben és sokkal általánosabb érvényű, alkotmány- és gazdaságtörténeti tényekben keresendők” (222. l.), — mint csakhamar megtudjuk: a liberális alkotmányosságban s a kapitalista gazdasági rendben. Ki se gondoljon tehát arra, hogy az előbb oly mély történetfilozófiával felmagasztalt *kiegyezés*nek, *dualizmus*nak vannak netán gyengéi s innen a nehézségek; nem: az feddhetetlen, — a bajok kútforrása más, tőle *független* tényezőkben rejlik, mindenekelőtt a liberális alkotmányosságban.

Szekfű értékelése ezen a ponton — amint látjuk — már elkanyarodik az addig uralkodó történetírói irányzattól. Immár nem arról van csupán szó, hogy mélyebb történeti indokokkal méltatja a kiegyezést, mint elődei tették; hanem a megelőző liberális történészekkel szemben, — akik dicsérték a kiegyezést *is*, a liberális alkotmányosságot *is* (már amiként az éppen fennállott az Osztrák-Magyar Monarchiában) — ő már csak magát a kiegyezést részesíti elismerésben (ha annál melegebben *is*), viszont a *liberalizmust* már kritikusan szemléli (ha egyelőre ugyan csak szórmentén bírálva *is*). S ismételjük: a dicséret, ill. a bírálat a dualizmusra, ill. a liberális alkotmányosságra — Szekfű felfogásában — nem mint a 67-es mű egyik, ill. másik *oldalára* vonatkozik, hanem mint egymástól *független* tényekre.

Ne menjünk most bele annak taglalásába, hogy a 67-es kiegyezés és a 67-es liberalizmus a valóságban persze elválaszthatatlanul összefüggött egymással: mindkettő a polgári átalakulás bizonyosfajta megoldásából, a polgári forradalom korszakának meghatározott módon történt lezárásából fakadt. Jegyezzünk meg most csupán annyit további fejtegetéseink szempont-

jából: már az Életrajzban is feltűnik — bár egyelőre még nem kiélezett formában —, hogy Szekfű egymástól elválasztja, egymástól függetlennek tekinti *egyrészt* a 67-es közjogi berendezkedést, *másrészt* a 67-es liberálist.

De lássuk csak tovább Szekfű kritikáját. „A mai alkotmányos állam — fejt ki — a XIX. század polgári-liberális eszméinek megtestesülése . . . Az osztrák és magyar politikai életnek 1867 óta felmerült nehézségei . . . legalább részben a modern államforma hiányaira [értsd: hiányosságaira] vezethetők vissza: a modern alkotmányos állam is csak emberi találmány s mint ilyennek szükségkép vannak fogyatkozásai.” (222. l.) E fogyatkozásoknak Szekfű e helyütt (1917-ben!) még csak rövidre fogott s általános bírálatát adja, s csupán egy konkrétumot emel ki: „. . . a magyar alkotmányos államnak . . . eddig éppoly kevésbé sikerült a nemzetiségi kérdést megoldania, akárcsak a poroszoknak . . .” (223. l.) A magyarországi nemzetiségek — „melyek politikai születésük és öntudatra jutásuk percétől fogva tagadó álláspontot foglaltak el azon állammal szemben, melyben élniök kellett” (uo.) — gazdaságilag-kulturálisan erősödnek-gyarapodnak: „Ezzel szemben a magyar nemzeti kormányok intézkedéseiben 1867 óta nem találunk nagyobb arányú ellenintézkedésekre, a magyarságot erősítő határozott birtok- és telepítőpolitikára, a magyar parasztság általános anyagi emelésére; ez is egyik bizonyítéka annak, hogy az alkotmányos állam a mai formájában mégsem képes a nemzeti élet minden terén döntően közreműködni, hanem munkája feltétlenül kiegészítendő a *nemzeti erőknél társadalmi és gazdasági szervezkedése által.*” (224. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

A 67-es liberális magyar állam kritikája tehát itt konkrétan még csak egy ponton jelentkezik: a nemzetiségi kérdés kezelését illetően. Szekfű amint magasztalta a kiegyezést mint a „magyar nemzet-államiság” elvének, vagyis annak az elvnek a kifejezésre juttatását, hogy „a magyar államegyenlőség *egyetlenegy* nemzet, a *magyar* nemzet produktuma”, dicsérte a dualista berendezést, mint amely a soknemzetiségű állam magyar nemzeti jellegét, a nem magyar nemzetek feletti szupremáciát biztosította, — úgy elmarasztalja a 67-es liberális kormányzatot, mert keveset tett az adott keretek kitöltésére, a lehetőségek valóráváltására, az állam magyar nemzeti jellegének fenntartására és kiépítésére; liberális módon hagyta a nemzetiségeket felfejlődni, megerősödni, fölgyarapodni a magyarsággal szemben. Szekfű tehát *nem* abban kritizálja ezt az államot, hogy *nem* volt elég liberális, hanem abban, hogy *túl* liberális volt; *nem* abban marasztalja el a dualista kormányzat nemzetiségi politikáját, hogy *elnyomta* a nemzetiségeket, hanem abban, hogy *túlságosan szabadjára eresztette* őket. Ebből folyik tehát posztulátuma: mivel az alkotmányos állam ilyen súlyos hibát vétett a nemzetiségi politikában, azt társadalmi *szervező* munkával kell pótolni.

Nem kevésbé jellemző az, amit „a fejlődésbeli nehézségeknek másik szülő oká”-ról ír: „ez az egész Európában uralkodó kapitalisztikus gazdasági forma. Míg a nyugati országok, köztük Ausztria is, a merkantil irányú abszolút kormányok alatt nyugodtan előkészültek a kapitalisztikus korszakra, addig ez Magyarországon *átmenet nélkül következett a rendi középkori gazdasági viszonyokra.* Ezen tény szemelőtt tartásával megérthetjük az utóbbi évtizedek *hihetetlen gyors* gazdasági fejlődését, de egyúttal beláthatjuk, hogy a *rohamos fejlődés* során természetesen nehézségeknek, súrlódásoknak és hiányoknak kellett jelentkeznök.” (224. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Vagy alantabb

még világosabban: „... a kapitalisztikus korszak új hatóerői hirtelen betörve, rohanó munkájukkal a meglevőt sokkal inkább megtámadták és kikezdték, semmint ez állami szociális előrelátás mellett szükséges lett volna. Az új erők új képződményeket hoztak létre, melyek a lassú, történeti fejlődésben létrejöttel még nicsenek szerves kapcsolatban.” (225. l.) S ezért megint a már előbbi követelmény, ezúttal kérdés formájába öltöztetve: „A hiányok kitöltése, az akadályok leküzdése csak szervezett munkával valósítható meg; hogy pedig erre a modern alkotmányos állam hagyományos gépezetével és kapitalista gazdaságával képes lesz-e, ez a jövő nagy kérdése. . .” (226. l.)

A másik fő baj tehát az, hogy a kapitalizmus túl gyorsan, túl heves iramban tört be Magyarországra — innen a nehéz következmények. Szekfű tehát a magyarországi kapitalista fejlődést *nem* abból a szempontból kritizálja, hogy az lassú, késleltetett, számos körülménytől *korlátozott* volt, — sőt ellenkezőleg: azért, mert *túl gyorsnak*, túl heves üteműnek tartja; a százados elmaradottságból *nem* azt a következtetést vonja le, hogy *azt a lehetséges leggyorsabb iramban* kellett volna pótolni, — sőt éppen azt, hogy az elmaradottság továbbra is *lassú ütemet* tett szükségessé. Az általa ily módon felfogott tényeknek pedig két következményét jelöli meg. Az egyik: a meglevőnek az új hatóerők rohanó munkájától megtámadtatása, romboltatása, — amin, miként a gondolatmenet egyéb részeiből világosan kitűnik, a magyar történeti vezetőosztályok, a földbirtokos nemesség romlását, süllyedését érti; a másik: az új erők létrehozta új képződményeknek a lassú történeti fejlődésben kialakultakkal szerves kapcsolatban nem létele, — amely új képződményeken (ha a szerző nem is fejtí ki itt részletesebben, nem kell hozzá nagy bölcsesség, kitalálni) elsősorban a munkásosztály értendő. S most már mind azon, hogy túl gyorsan pusztult a régi, mind azon, hogy túl gyorsan jött-nőtt fel az új, *társadalmi-nemzeti szervező munkával* kellett volna s kellene segíteni: egyfelől a meglevő konzerválásával, másfelől az új képződményeknek a meglévőhöz „szerves kapcsolatba” hozásával.

Miben áll közelebről a „szervező munkának” e két oldala, Szekfű A magyar állam életrajzában még nem fejtí ki; annál világosabban tárja viszont olvasói elé alig 3 esztendő múltán, a Három nemzedékben.

2. A Három nemzedék — az „alapelvek” továbbfejlesztése

Ha az 1920 júliusából Bécsben datált előszavát a Három nemzedék első kiadásának alig 3 év választja is el az előbb idézett történeti értékelések keltétől, — e 3 esztendő rendkívüli jelentőségű történelmi eseményekkel volt gazdag: a Nagy Október, a magyar polgári demokratikus forradalom s az első magyar proletárforradalom eseményeivel.

A nagy történeti események — gyakran szoktuk emlegetni ezt a tapasztalati tényt — élesítőleg hatnak a történelmi érzékre, előrelendítik a történeti tisztánlátást, a múlt helyes értékelését.

Örök kára történettudományunknak, hogy az 1917—19-es forradalmi korszak végigélése Szekfű Gyulánál még nem ezt a hatást váltotta ki, nem az elmúlt korszakok tisztultabb, igazabb történeti értékelésére vezetett, nem az 1867-es kiegyezés s a dualizmus kora haladó, demokratikus kritikájának kialakítására, hanem ellenkezőleg: a kiegyezés magasztalásának fenntartásával a kiegyezési korszak reakciós kritikájának — melynek elemei, mint láttuk, kétségtelenül már korábban is megvoltak szemléletében — teljes kifejeszté-

séhez és kifejtéséhez. Így Szekfű Gyulának döntő részben éppen az ellenforradalmi időszakra eső, akkor kiteretebélyesedő történetírói munkássága produkált ugyan nagyszámú, nagy jelentőségű, nem egyszer szuggesztív erejű műveket, — de ezek sajnos nem a demokratikus történelmi tudat kiformalódásának irányában hatottak értelmiségünkben, ifjúságunkban, hanem éppen ellenkező irányban éreztették befolyásukat: kimutathatólag közrejátszottak az ellenforradalmat szolgáló politikai gondolkodás megerősödésében, társadalmunk nem csekély számú rétegei közt való eluralkodásában, történetünk egy olyan látásmódjának kialakításában, amely az ellenforradalmi korszakban, mint uralkodóvá váló történelmi ideológia, rendkívül nagy károkat okozott; de a felszabadulás után, sőt mind a mai napig sem küszöbölődött ki egyes maradványaiban közvéleményünk tudatából (részben az új marxista történettudomány mulasztása folytán).

Szekfűnek egyetlen munkájáról sem áll ez inkább, mint éppen a Három nemzedékről, amely röviddel az ellenforradalom hatalomrajutását követően látott napvilágot⁴ s utána újabb és újabb kiadásaiival (3. kiadásától kezdve az „És ami utána következik”-kel bővülve) mintegy végigkísérte az ellenforradalmi rendszer negyedszázadának legalábbis negyötödét, két teljes évtizedét.⁵

Ahogy az Életrajznak, úgy a Három nemzedéknek is már előszava megüti az alaphangját. A szerző itt visszautal az Életrajznak — részben a fentiekben is idézett — zárófejezetére, ismét kiemeli azt az „alapgondolatot”, hogy „a magyarság története egész folyamán integráns részeit képezte a keresztény-germán kulturális közösségnek” (4. l.); főleg pedig azt hangsúlyozza, hogy míg három esztendő előtt a 67-es liberalizmust illető bírálatát még csak vázlatosan fejthette ki, mert „a liberális illúziókba burkolózó magyarság e szavakat idegennek találta” (4. l.), maga pedig nem akarta megzavarni a harcoló nemzet „belső egységét és nyugalmát”, addig mostanra a követelmény már közelebb jött az ő „három évvel ezelőtt *kimondott*” felfogásához: jelenleg „immár mindenki megegyezik abban, hogy a liberális közelmúlt a *tévelygés* korszaka volt, melyből csak *szerves munkával*, a valódi nemzeti hagyományok kiépítése által emelkedhetünk ki. A tiltó ok, mely miatt a világháborúban el nem mondhattam leleményemet a közelmúltról, megszűnt tehát és . . . íme a könyv, a magyar fejlődés rajza a múlt század 40-es éveitől kezdve.” (4—5. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Voltaképpen nem lenne itt feladatunk, hogy a 40-es évekkel kezdődő e fejlődésrajzot a maga egészében historiográfiai elemzés alá vessük; hiszen dolgozatunkban csupán az 1867-re, ill. a dualista rendszerre vonatkozó történelmi nézeteket kívánjuk számbavenni. Mégis — tekintettel a Három nemzedék fentebb érintett nagy és tartós hatására — az olvasó talán nem fogja zokon venni, ha Szekfű e művét megkísértjük részletesebb elemzés alá vonni, nem korlátozva magunkat csupán a közvetlenül 67-et illetően kifejtett nézetekre, hanem kiterjeszkedve a könyv egész vonalvezetésére, — amit egyébként az is indokol, hogy magának 1867-nek, ill. a 67-es korszaknak a

⁴ „1920 végén jelent meg s 1921 nyarára elfogyott a könyvvarusi forgalomban ez a munkám, melyről tehát, ami a külső sikert illeti, nem mondhatom, hogy hatás nélkül maradt volna” — írja Szekfű a 2. kiadás bevezetésében, a 7. lapon. — A továbbiakban lapszám-utalásaink, ha a kiadást külön nem tüntetjük fel, erre a 2. kiadásra vonatkoznak.

⁵ Utolsó, hatodik, „teljes és változatlan” kiadása 1940-ben jelent meg.

Három nemzedékben foglalt értékelését is csak ezen az úton, ezzel a módszerrel lehet igazán megérteni s megvilágítani.

A Három nemzedék kiindulópontja, mint ismeretes, Széchenyi alakja, Széchenyi eszmerendszere. Kiindulópontja nemcsak abban az értelemben, hogy vele indítja el Szekfű a műben foglalt történeti előadását, hanem abban az értelemben is, hogy hozzá méri, hozzá viszonyítja a későbbi történelmi fejleményeket mind — a kiegyezést, a dualista korszakot is —, hozzá tér vissza folyton mint a bekövetkező történeti események értékmérőjéhez, — s végül is hozzá „téríti vissza” a magyar fejlődést.⁶

Minden történelemsznek, minden történetírói irányzatnak — ha túl akar lépni a deskriptív tényközlés színvonalán — szüksége van ilyen kiindulópontokra, történeti mércére. A marxista történész számára elvileg világos ez a kérdés: a *haladás*, a nemzeti és nemzetközi haladás fogalma az a tudományosan megalapozott kategória, amelyet történeti folyamatok s események megítélésénél mértékül, iránytűül használ, — a társadalmi haladás fogalma, amelyet már a felemelkedő burzsoázia nagy történetírói is eredményesen alkalmaztak a polgári társadalom megszületéséig terjedő történeti korszakok vizsgálatában, de amelyet csak a következetesen haladó, következetesen forradalmi osztály, a proletariátus osztályálláspontját kifejező marxista-leninista történetiszemlélet dolgozott ki szilárd elméleti megalapozottsággal, tett a polgári forradalmakat *követő* történeti fejlődésnek is biztonságos mércéjévé.

A *haladó* osztály történetírója számára önként adódik a *haladás* kategóriája, mint a történeti események mércéje. Más történetírói (s filozófiai vagy szociológiai) irányzatoknál azonban távolról sem ilyen egyszerű és világos a kérdés. Ezek az irányzatok *szükségképpen* fosztják meg magukat *ettől* a mércétől, *szükségszerűen* keresnek tehát valamely *más* értékmérőt, amennyiben nem elégsznek meg empirista adatközléssel. Innen a különböző történetírói (és társadalomtudományi) irányzatok szükséglete — közöttük különösen éles formában: a szellemtörténeté — meghatározott „értékrendszer” kiépítésére, amely azután bázisul szolgáljon számukra a múlt és jelen eseményeinek megítéléséhez.⁷

Innen Szekfű Gyula törekvése is, hogy ilyen értékrendszert építsen ki a maga konkrét történetírói munkája számára, — Szekfűé, aki már az Életrajz előszavában élesen elhatárolta magát a klasszikus polgári történetírók örökétől, s ahhoz az „új irány”-hoz csatlakozónak vallotta magát, amelynek „Ranke az ósatyja” (9. l.), amelynek egyik legnagyobb kortárs-képviselőjét Meineckében látja: a szellemtörténethez, — Szekfűé, aki a Három nemzedék második kiadásának előszavában nyíltan fellép a materialista történetiszemlélet ellen, s részletesen kifejtve a „szellemtudományi” felfogást, már végképpen és teljesen leköti magát emehhez (45—46. l.), — Szekfűé, aki ha az Életrajzban még nem is, de a Három nemzedékben már korlátozatlan szórja megvetését a

⁶ „Széchenyi fogja megadni a mértéket, melyhez állítva a hanyatló kor jelenségeit, azokat nemzeti történetírói tisztünkhöz híven nemcsak jellemezhetjük, de értékelhetjük is.” — Az 1. kiadás bevezetéséből. 14—15. l.

⁷ Az elmondottak természetesen nem jelentik azt, hogy reakciós történetírói irányzatok egyáltalán nem használják a haladás kifejezést. Azonban ez a kifejezés náluk egészen más tartalmat fed: nem a társadalmi haladásnak az *objektív* valóságban gyökerező fogalma értelmében alkalmazzák, hanem azon „örök értékrendszer” megközelítésének értelmében, amellyel *szubjektívista* módon behelyettesítik a tudományos kategóriát.

„progresszívekre”, ill. azokra, akik a magyar történelmet a progresszió, a haladás szempontjából akarják megítélni. (159—160. stb. 1.)⁸

Ilyen mércét dolgozott ki a maga számára — lényegében véve — már az Életrajz kapcsán is, a fentebb említett két „alapelvben”: a magyar nemzeti-ség-államiság összefüggése s a keresztény-germán kultúrkapcsolat alapelveiben, amelyek, mint láttuk, „örök” alapelv létükre nagyönis megfeleltek az akkori *jelenben* uralkodó rendszer érdekeinek. Ezeket az alapelveket azonban a Három nemzedékben *változatlan* formában immár nem használhatja, azokat konkretizálnia kell és új köntösbe öltöztetnie, ill. bizonyos fokig módosítania új művében.

Miért? Konkretizálnia azért, mert e könyvben már nem egy ezredév magyar történetét kívánja átfogni 1867-ig, hanem csupán a legutolsó századét egészen az 1920-as jelenig. Ha az előző munka tágröptű pillantásának éppen megfelelt a két említett egészen általános alapelv, — akkor az újabb, csupán az utolsó századot tárgyaló könyv egységes koncepcióját és kompozícióját már nem tudhatja elegendőképpen megadni két szempontnak az előbbi általánosságban tartott formája.

Székfű pedig nem azért nagy történetíró mester, hogy lemondjon az egységes koncepcióról és kompozícióról. Amint egységes volt az Életrajz kompozíciója — hiszen a könyv kezdetén felmerült két alapelv először Szent Istvántól megvalósítva, századok viszontagságai és küzdelmei után végül is 1867-ben jutott „nyugvóponthoz és befejezéshez”: a könyv befejező részében — s egyben a szerző *saját* korában; úgy egységes kompozíció: kiindulópont — tőle való eltérések és viszontagságok — s végül is a kiindulóponthoz való visszatérés, annak valahára megvalósulása kívántatik az új műben is, ahol a befejezés ismét a *jelenkorral* essék egybe, — ha persze ez a jelenkor már többé nem is azonos a megelőző könyv írásának jelenkorával, a 67-es Magyarországgal, hanem az 1920-sal.

De az utóbbi körülmény — hogy a Három nemzedék megjelenésekor már az 1920-as Magyarországról van szó s nem többé a 67-esről — arra készíteti Székfű Gyulát, hogy a korábbi alapelveket az új mű testére szabva ne csupán konkretizálja, hanem új köntösbe öltöztesse, ill. bizonyos fokig tartalmilag is módosítsa az Életrajzhoz képest.

A keresztény-germán közösséghez tartozás elvét, amely az Életrajz fejtegetései szerint a 67-es kiegyezésben s a hohenzollerni német császársággal való szövetségben öltött végleges formát, meg kell szabadítani ettől az időközben elavult, történeti fejlődésünk beteljesedésének éppen nem bizonyult kötöttségétől, hogy funkcióját, amely a magyar uralkodó osztályok számára aktuálisabb mint valaha: a nyugattal való sorsközösség hirdetését a barbár Kelet-Európa ellenében — továbbra is betölthesse. Másrészt, minthogy nemcsak a 67-es közjogi berendezkedés dőlt meg időközben, de a 67-es liberalizmus is, most már ki lehet mondani, hogy a keresztény-germán elv érvényesülése s a liberális alkotmányosság nemcsak függetlenek egymástól (mint ahogy az Életrajzban a 67-es kiegyezés és a 67-es liberalizmus egymástól független tényekként szerepeltek), hanem egyenesen kizárják egymást; most már

⁸ Szellemtörténeti felfogását Székfű még részletesebben utóbb, a Hóman szerkesztette *A magyar történetírás új útjai* című kötetbe írt tanulmányában fejtette ki. — A szellemtörténetnek a történeti materializmus ellenében történt kialakulását behatóan megvilágítja *Szigeti József*: *A magyar szellemtörténet bírálatához*. Filozófiai Évkönyv. I. évf. 1952. 155. és köv. l.

hasonlíthatatlanul messzebb lehet menni, mint három évvel ezelőtt, a liberalizmus kritikájának terén, a keresztény-germán elv nevében. S minderre sor is kerül a Három nemzedékben.

A keresztény-germán elvnek erről a „továbbfejlődéséről” maga Szekfű új művében így ír: „A keresztény-germán elv uralkodott történetünk régi századaiban, a patriarchális királyság és a rendiség korszakaiban.” (Ehhez lábjegyzetben megjegyzi: „Kimutattam ezt A magyar állam életrajza c. 1918-ban megjelent munkámban.”) Majd így folytatja: „A francia forradalom után Középeurópa, a Nyugat példájára, *elszakadt a keresztény alapoktól* és államait liberális elvek szerint rendezte be. A keresztény-germán eszme ez új berendezkedés közepett posztulátum szerepére szorítkozott, melyet elszórt, itt-ott felmerülő ideális gondolkodású emberek emeltek fel anélkül, hogy a tömegekre hatást gyakoroltak volna.” Ezek legkiválóbbja volt éppen *Széchenyi*, akiben „a keresztény-germán töből leválik egy új ág, a keresztény-magyar. Az ő elmélete az *egyetlen* keresztény-magyar társadalmi és államfelfogás, az ő élete és munkája az *egyetlen, a példátlan* keresztény-magyar államférfiú élete és munkája.” (106–108. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Kiderül tehát, hogy a keresztény-germán alapelvnek a XIX. századi Magyarországon immár nem a kiegyezés alkotói (is), hanem *egyedül* Széchenyi az igazi, teljes megtestesítője, a keresztény-germán alapelvnek egyedül az ő keresztény-magyar, keresztény-nemzeti rendszere a legitim leszármazója; másfelől az Életrajzhoz képest novumként tudódik ki az is, hogy a liberalizmus, amely a francia forradalom óta bekövetkezett fejlődést jellemzi, *alapvetően* elvetendő, és pedig azért, minthogy a keresztény-germán eszmétől való elszakadást, annak tagadását jelenti.⁹

Még inkább szükség volt az 1920-as Magyarországon a másik alapelv: a magyar nemzetiség-államiság összefüggésének elve új köntösbe öltöztetésére. Hiszen ez az „alapelv” nem jelentett mást, mint a magyarság „történeti jogát” arra, hogy szupremáciát gyakoroljon nem magyar népek felett; nem jelentett mást, mint a magyar hegemonia történeti igazolását a soknemzetiségű Magyarországon; — 1917 és 1920 között pedig ez a soknemzetiségű állam

⁹ A keresztény-germán alapelv s a liberalizmus viszonya egyébként is továbbfejlődik a Három nemzedékben. Maga a szerző erről, Életrajzára (s Száműzött Rákóczi-jár) visszatekintve, néhány év múlva így ír: „Amint én már korábban felszabadultam az egyoldalú kismagyar ideológia alól és utána szinte egyedül . . . próbáltam meg kuruc és labancnak történeti szintézisét adni, ami viszont lehetetlen lett volna, ha a liberális korszak állami formalizmusának hatása alatt állottam volna: úgy mindez szükségképpen . . . különösnek tűnik fel mindazok számára, kik a *liberális-kuruc egyesített ideológiához* szoktatvák.” (Három nemzedék. 2. kiadás bevezetése. 43. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Szekfű tehát — aki az Életrajzban Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat nevezte hamis analógiával „kismagyar” törekvéseknek, s velük szemben a magyar államiság s a nyugati keresztény-germán közösséghez tartozás „összeegyeztetését” „nagy-magyar” koncepciónak — a liberalizmusban immár a „kismagyar”, vagyis a függetlenségi törekvések közvetlen, szerves folytatását, mintegy jogutódját látja: a „liberális-kuruc egyesített ideológia” — ez az, amire a tüzet összpontosítja. Meg kell állapítanunk: ez a kuruc-liberális „folytonosság” ismét csak újdonság az Életrajzhoz képest, még ha Szekfű, visszatekintve, már előző művében is bennerejlőnek igyekszik feltüntetni.

Egyébként a kurucnak és labancnak „történeti szintézise”, a „nagy-magyar” koncepció voltaképpen persze nem a Habsburg-párti és a függetlenségi törekvések „magasabb szempontból” való összeegyeztetése, hanem a Habsburgokkal való együttműködés igazolása a függetlenségi törekvésekkel szemben. Szekfű a nagy-magyar koncepciót az „osztályfeletti nemzeti egység” irányának nevezi (Három Nemzedék. 2. kiadás 42. l.) Nos, ahogy az állítólagos „osztályfelettség” lényegében osztályszemlélet, úgy a kuruc és labanc feletti álláspont — lényegében Habsburg-barát álláspont.

megdőlt, Magyarország területe döntő mértékben megváltozott, a nemzetiségi területek elszakadtak. Az „alapelv” ezzel persze korántsem vált időszerűtlenné a magyar uralkodó osztályok számára, de mégis ajánlatos volt csinján bánni vele: ha *nyíltan* szerepelhetett egykor, amikor azt kellett még bizonygatni, hogy Magyarország nemzeti állam, még ha határain belül nagyszámban élnek nem magyar nemzetiségek is, amikor „intra dominium” a hegemonia fenntartását szolgálta: — csak *burkoltabb*, „átszellemített” formában jelenhetik viszont meg most, amikor „extra dominium” a nemzetiségi területek visszaszerzését, a revíziót hivatott — Trianonnak úgyszólván másnapján — történetileg alátámasztani.¹⁰ Különösképpen tanácsos pedig ügyelni arra, hogy ezzel kapcsolatban ne csupán a magyarságnak a szupremáciára való joga hangsúlyoztassék, hanem az is, hogy az „igazi” magyar politika mindig méltányosságot hirdetett az országban élt nem magyar népek irányában; ne csupán arról legyen szó (miként az Életrajzban), hogy a nemzetiségek ellenségesen álltak szemben a magyar állameszmével, a magyar kormányzatnak pedig csak az volt a hibája, hogy nem volt eléggé erélyes és céltudatos velük szemben; hanem arról is, hogy azért magyar részről is estek sérelmek a nemzetiségeken, — no persze nem valami súlyos sérelmek, és persze éppen azok részéről, akik eltértek az „igazi” magyar nemzetiségi politikától.

Íme Szekfű történetírói műhelye, ahol az Életrajz alapelvei az új mű kompozíciója s a közbejött politikai változások követelményei szerint formálód-nak-módosulnak, hogy azután a Három nemzedék „értékrendszerévé”, Széchenyi konzervatív reformrendszerévé jegecesedjenek. Mert Széchenyi látszik Szekfű számára most már legalkalmasabbnak, hogy benne — nemzetiségpolitikai nézeteinek valóban méltányos mozzanatai alapján — testet öltjön *a magyar nemzetállamiság* alapelveinek immár új, „vonzóbb” változata; a — reformkori liberalizmustól élesen s erőszakosan elválasztott — Széchenyi válik az „egyetlenné” és „igazivá”, akiben a *keresztény-germán*sággal való közösségünk alapelve most már valósággal megszemélyesül; s nem utolsósorban Széchenyi tűnik a XIX. század nagy magyar államférfiai közül Szekfű előtt az egyetlennek, kinek eszmerendszere mint *kiindulás* — más kérdés persze, hogy a valóságnak minő merész retusálásával — ideológiai előképeül szolgálhat a *befejezés*-nek, a jelennek: az 1920-as Magyarországnak.

Ehhez képest, amint az újabb mű kiindulópontja Széchenyi konzervatív reformrendszere, a tévedések és viszontagságok pedig a három liberális — köztük a 67-es — nemzedéki, melyek egyre élesebben eltértek tőle s katasztrofába döntötték az országot, úgy a befejezés — ha megíratlan is, sőt megíratlanul annál nagyobb hatással — az ellenforradalmi Magyarország, amely visszatért vagy legalábbis visszatérőben van Széchenyi útjára.¹¹

¹⁰ Ezért van az, hogy Szekfű, mint idéztük, a Három nemzedék előszavában már csupán a keresztény-germán kultúrközösséghez tartozás alapelveire utal vissza az Életrajzból, említetlen hagyva az államiság-nemzetiség alapelvét, — ami pedig előző munkájában hasonló nyomatékkal szerepelt.

¹¹ A mű kicsengése teljesen világos volt nemcsak Móricz Zsigmond előtt — ki a Három nemzedéket 1921-ben olyan könyvnek nevezi, amelyben Szekfű „a kereszténykurzus egész ideológiáját egybeállítja s fölépíti rá a családfát Széchenyiig” (Válogatott tanulmányok. 147–148. l.) —, hanem bármely átlagolvasó előtt is. Egyébként maga Szekfű 1922-ben ezt már nyíltan ki is mondja, amikor Állam- és nemzetfenntartás c. tanulmányában a megelőző „liberális-demokrata korról” szemben „az új korszaknak . . . politikáját kereszténynek, konzervatív-reformernek, keresztényszocialistának avagy széchenyiesnek” nevezi (Történetpolitikai tanulmányok. 17. l.).

Távol álljon persze tőlünk, hogy *kizárólagos* jelentőséget tulajdonítsunk az egységes kompozíció s az ujonnan adott uralmi formát támogató koncepció szabta követelményeknek, az időközben bekövetkezett politikai fordulatok hatásának ama értékrendszer létrejöttében, amelyet Szekfű a Három nemzedékben kidolgozott. Hangsúlyozzuk, hogy e rendszer *egyes elemei* már az Életrajzban is benne rejtettek, a részletesen kifejtett keresztény-germán elvben s a liberalizmust illetően röviden már ott is jelzett kritikai állásfoglalásban éppúgy, mint az ugyancsak már ott megmutatkozó hajlamban, Széchenyi alakját történetfelettivé emelni.¹² Ezeket az elemeket fejleszti tovább Szekfű a Három nemzedék Széchenyivel fémjelzett keresztény-nemzeti értékrendszerévé.

Meg kell azonban azt is állapítanunk: korántsem úgy fest a helyzet, ahogy Szekfű a Három nemzedék első kiadásának előszavában beállítani próbálja: mintha koncepciója a maga teljességében már az Életrajz írásakor készen állt volna, mintha csak arról lenne szó, hogy az időközben bekövetkezett események íme igazolták azt a szemléletét, amelyet három évvel ezelőtt a közvélemény még elutasított.

Már az eddig elmondottak is megmutatták azt a döntő befolyást, melyet a Három nemzedék történet szemléletének kialakulására az Életrajz megírása óta eltelt idő politikai eseményei gyakoroltak. Pedig még nem is tártuk fel a legfontosabbat: a *forradalmak* hatását.

3. A Három nemzedék koncepciójának ellenforradalmi jellege

Semmi kétség: a Három nemzedék legelső sorban az 1917–19 évek *forradalmi* eseményeire való reagálást tükrözi, ezek nyomán Szekfű *ellenforradalmi* irányban való „fejlődését”, eltolódását, kialakult értékrendszerének ellenforradalmi jellegét. A Három nemzedék történeti előadást tartalmazó része közvetlenül ugyan csak elszórt célzásokkal utal az imént lezajlott forradalmakra, de a történeti tárgyalást megelőző bevezetés — az *első* kiadás bevezetéséről beszélünk — közvetlenül is megnyilatkozik erről — és pedig egészen szokatlan nyíltsággal.¹³ Érdeemes ezt röviden szemügyre venni: itt nyerjük a legmélyebb közvetlen bepillantást a történetíró műhelyébe.

Szekfű itt, miután megállapítja, hogy a közelmúlt s jelen viharában „modern tudományaink . . . , politikai és társadalmi tanok, gazdasági elméletek

¹² Vö. már az Életrajznak ilyen kitételeit: „A magyar nemzeti államiság történetében Széchenyi alakjával egyedül Szent Istváné mérkőzhetik . . . Széchenyi nem is volt politikus, hanem több annál: egy egész nemzet erkölcsi energiájának, önfegyelmének és lelkiismeretének megtestesítése.” (177–179. l.) „. . . alig van magyar Széchenyi Istvánon kívül, aki annyira integrans része volna a nemzeti fejlődésnek, mint az első király, mindennek kútfeje.” (13–14. l.)

¹³ Az egyetlen, aki eddig [1956] alaposabb marxista bírálat alá vette a Három nemzedék egyes mozzanatait, Szigeti József, helyesen hangsúlyozva a mű ellenforradalmi jellegét, Szekfű részéről „előkelősködő hallgatást” említi a forradalmakkal, a Magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatban, mint „amelyről . . . csak célzásokban esik szó”. (A magyar szellem-történet bírálatához. 158. l.) Ez áll a könyv történeti fejezeteire. Szigetinek azonban elkerülte a figyelmét — mivel a könyvnek csak 1935-ös kiadását használta — az *első* kiadás bevezetése (ez a további kiadásokból *kimaradt*), amely bizony az „előkelősködő hallgatással” diametrálisan ellenkező jellegű.

[Merei Gyulának időközben megjelent hasznos tanulmánya (Szekfű Gyula történet szemléletének bírálatához. Századok, 1960. 1–3. szám; rövidebb változatban: Társadalmi Szemle, 1959. 7. szám) ugyancsak helyesen utal arra, hogy Szekfű a Három nemzedékben a „múltra is visszavetítette személyes ellenszenvét, világnézeti szembeállítását

végképp felmondták a szolgálatot s képtelenek többé az események zűrzavarában tanácsal és útmutatással szolgálni”, s nem tartja csodálatosnak, „ha terjed a tan az európai műveltség végleges pusztulásáról... , hogy civilizációnk... végső haldoklását éli...” (1. kiadás 5. l.) — szóval miután oly sok polgári gondolkodó módjára hajlamos a *burzsoá* társadalmi tudományok csődjét általában a tudomány csődjével, a *kapitalista* civilizáció meginduló bomlását általában a civilizáció pusztulásának folyamatával azonosítani, közvetlenül is rátér „a két forradalom, az októberi és az 1919 márciusi” (9. l.) elemzésére.

„A forradalom — írja — ... egyszerűen *beteges állapot*, krízis, mely *beteg társadalmakban, hanyatló nemzeti korokban* stereotip egyhangúsággal, ugyanazon tünetek közt jelentkezik”. (9—10. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Áll ez a két magyar forradalomra is, amely „csak tünet volt mindkettő, jelenség és következmény, mint a mérges daganat is csak *jelensége és következése a vér megromlásának*”. (9. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Itt nem egyszerűen a burzsoá vulgáris biologizmus Herbert Spencer óta oly hírhedt tételére akarunk figyelmeztetni, amely szerint a forradalom a társadalmi organizmus beteges állapota az egészséges fejlődéssel szemben, hanem e tétel alkalmazásából folyó történetírói módszerre: arra, hogy Szekfű a forradalmat a betegség lázas kitörésének tekintvén, *ebből következtet vissza* a „kórelőzményre”: *ha* a korszak végét a betegség *krízisét* jelentő forradalmak jelezték, *akkor* a korszak társadalmá *beteg* volt, — keressük tehát e betegséget; vagy más fogalmazásban: *ha* a korszakot a hanyatlás *mélypontját* jelentő forradalmak zárták le, akkor a korszak *hanyatló* volt — keressük tehát a hanyatlás okait. „A kor — írja —, mely a hanyatlás *ilyen* produktumát létrehozta, maga is hanyatló kor volt, hanyatló pedig már jóval a katasztrófa előtt... a hanyatlás tényét ilyenképpen tisztán logikai úton lehet megállapítanunk: ... *ilyen* katasztrófa, *ilyen* szomorú kimenetel csakis *beteges* előzményekből szökkenhet elő. Ezen beteges előzmények felkutatása lesz könyvem feladata...” (8. l. Kiemelés eredeti.)

Ezek után persze már kit sem érhet váratlanul a válasz, a kutatás eredménye: azt a betegséget, amelynek a forradalmak voltak legsúlyosabb lázas kitörései, Szekfű a liberalizmusban diagnosztizálja; ezért megy vissza kutatásában addig az időpontig, amikor e kór első miazmái megfertőzték a magyar társadalom szervezetét.

A diagnózis persze hamis, hiszen ha a kiindulás hamis volt, a belőle „logikai úton” történő visszakövetkeztetés is szükségképpen félrevezető. De a fentieket nem annyira ennek bizonyítására hoztuk fel, hanem főként azért,

---

a két forradalommal”; de ő sem vehette tekintetbe az erről szóló nyílt beismerést, mert — mint közli —: „Az általam használt szöveg a mű *harmadik* kiadása”. (Századok, 1960. 200. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Részben talán ezzel magyarázható, hogy Mérei — bár tudja, hogy a Három nemzedéknek a forradalmi időszak volt az „alapélménye” — kevésbé domborítja ki Szekfű nézeteinek *változását* 1917 és 1920 között; túlságosan „szervesnek” tünteti fel a kapcsolatot az Életrajz és a Három nemzedék koncepciója között, s teljesen elfogadja Szekfű ily értelmű retrospektív nyilatkozatát, amely pedig éppen nem volt ment szubjektív beleérzéstől. „A »Három nemzedék«-ben — írja Mérei — keserű szájjal és szomorú elégedettséggel állapította meg: A magyar állam életrajzában kifejtett nézeteit az események igazolták.” (Századok, 1960. 200. l.) Itt megjegyzendő: különbség van az Életrajz *első* és *második* magyar nyelvű kiadása között is: utóbbi immár a Három nemzedék „perspektíváját és mértékét” alkalmazó zárófejezettel bővült. Mérei a *második* kiadást (megj. 1924) használta (ld. Századok, 1960. 192. és köv. l.)]

hogy közvetlenül, Szekfű saját megnyilatkozásával, megmutassuk a Három nemzedék történet szemléletének igazi rugóját: *ellenforradalmi* jellegét. Szekfű maga mondja: azért jutott el oda, hogy a megelőző kort betegnek, hanyatlónak tartsa, azért írta ki műve alcímének „Egy hanyatló kor története”, mert e korszak *forradalmakba* torkollott, miket a legsúlyosabb betegségnek, a legmélyebb hanyatlásnak tart; azért zúdította kritikájának minden nyilát a liberalizmusra, mert benne vélte felfedezni a *forradalom* „lázrohamainak” előzményét.

Sőt az első kiadás bevezetését írva, Szekfű még a fenténél is továbbment az őszinteségben: annak póré nyilvánításában, hogy a közelmúlt magyar forradalmainak szenvedélyes gyűlöletéből vezette vissza „logikai úton” a magyar liberalizmus kritikáját; olyan nyíltsággal, ami végképp alkalmas mindennemű kételyt eloszlatni.

A magyarországi forradalmi korszak — írja — „a tipikus forradalmakban szokásosnál sokkal magasabb lázfokot mutat”. (12. l.) „... úgy a Károlyi-féle mint a bolsevista forradalomnak vannak olyan sajátosságai, melyek az általános típuson túl csak *rendkívül mélyreható* hanyatlásból, az előző korszak *speciálisan súlyos* betegségeiből érthetők meg.” (11. l.) „Hogy ... ez a két valószínűtlen [!] forradalom mégis kitört, nálunk, Magyarországon tört ki, s mi több, legalább kezdetben a *magyarság széles tömegei közt hallgatólagos beleegyezéssel, sőt valljuk be, sok helyt helyesléssel és támogatással találkozott* — írja tovább elkseredetten —, ez a jelenség az, mely a betegség súlyos voltát leginkább illusztrálja ... Midőn tehát a katasztrófát megelőző korszakot vizsgáljuk ... , emlékezzünk arra a szégyenre, hogy mi vagyunk a világháború bukottjai közt is az egyetlen nemzet, mely pillanatnyi örületben, gonoszaktól félrevezetve ... hagyta magát a testétől lelkétől idegen, ázsiai *szocializmus feneketlen mélységébe levettetni*. Emlékezzünk e megszegyenítő tényekre s ne csodálkozunk, ha a megelőző korok állami-társadalmi és kulturális életében kóros elváltozásokat, nehéz betegségek nyomait fogjuk felfedezni.” (12—13. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Mindehhez éppen nem kell kommentár; elég ez, sőt több is annál. . .

Így vélekedett nyilván Szekfű is; legalább erre vall, hogy a második kiadásból elhagyta ezt a történetírói műhelyébe túl mély bepillantást engedő bevezetést, mint írja, „részben azért, mert céljának: hogy a hanyatlás kissé váratlan gondolatához hozzászoktassa a közönséget, már eddig is eleget tett, részben pedig, hogy helyet adjon ennek a második kiadásbeli új bevezetésnek.” (47. l.) Ez új bevezetésben, melynek fő részét az első kiadás kritikusaival folytatott vita teszi ki, már nincsen szó a közelmúlt forradalmakról s más effélékről, legfeljebb a történetnek s az aktualitásnak szoros összefüggését hangsúlyozó általános megállapításokról.¹⁴ Ehhez képest az új bevezetésben a munka tárgya — a liberalizmus „kórfolyamata” Magyarországon — már nem a

¹⁴ Mindenesetre a Három nemzedék második kiadásának bevezetésében sincsen szó az „objektivitás” olyan fajta hangoztatásáról, amint az Életrajz bevezetéséből még emlékezhetünk. „Hiába keresnök bármelyiknél is [értsd: a legújabbkor bármelyik történetírójánál] azt az objektivitást, melyet a közönség a régi korokat tárgyaló történetészeknél oly szívesen tételez fel és legtöbbször meg is talál némi önámítás árán.” (40. l.) „... a történetírás nem is igen lehet más, mint személyes élmény úgy az író, mint a közönség számára. Sokkal szebb ezt bevallani, mint a liberális vagy szocialista irodalom mintájára szigorú arccal objektivitást szenvedelni, aminek a valóságban legkisebb nyoma sem található.” (A Három nemzedék 2. kiadásának bevezetéséből. 40. és 43. l. Vö. még 44. l.)

forradalom láztüneteiből van „logikai úton” visszavezetve, hanem a *szillogizmus* tagjai — hogy a logikánál maradjunk — helyet cserélnek: az előbbi konklúzió tekintetük most már premisszának, s belőle ismét „logikai úton”, de már *előrehaladóan* a történeti fejlemények levezetve: a liberalizmusból — a forradalom. „... én munkámban a liberalizmusnak a magyar nemzeti egyéniségre gyakorolt hatását kutatom, azt ismerem fel rombolónak és a hanyatlás előidézőjének az első, második és harmadik korszakban egyaránt, mindaddig, amíg a liberalizmus valóban uralkodott a magyar lelkeken, a politikai, társadalmi és gazdasági életen.” (A 2. kiadás bevezetéséből. 10. l.)¹⁵

A módszer tehát nyilvánvaló: először a forradalomból van visszavezetve a liberalizmus, a forradalom végletes gyűlöletéből és elutasításából a liberalizmus kritikája: ez a Három nemzedék koncepciójának *valóságos* keletkezéstörténete; utóbb a liberalizmus „felismert” romboló hatásából kerül a forradalom levezetésre: ez a koncepció valóságos keletkezéstörténetének *visszájára* fordítása — a nagyobb történeti hitel kedvéért. Itt megint nemcsak a második okoskodás *tartalmilag* hamis voltára kívánjuk felhívni a figyelmet — ami egyébként persze döntő, hiszen csak az első okoskodás *tartalmilag* helyes volta esetén lehet végrehajtani az inverz logikai műveletet —, hanem főleg arra, ami mindebből napnál világosabban kiderül: a Három nemzedék megírásának főrugója, a benne kifejtett történetiszemléletnek — minden egyéb tényező mellett — főmozgatója: a nemrég átélt forradalmi korszak szenvedélyes elvetése. Mint látszik, Szekfű ezt a tényt azon melegében írt első bevezetésében még teljes nyíltsággal kifejezésre juttatta s csupán később tartotta szükségesnek — áttetsző — palástba beburkolni.¹⁶

A Három nemzedék tehát a liberalizmusnak nem egyszerűen *konzervatív* kritikáját, hanem kifejezetten *ellenforradalmi* kritikáját tartalmazza. Az 1920-as Szekfű szemében a liberalizmusnak — ha persze önmagában is szerföltött ellenszenves — fő bűne abban áll, hogy szükségszerűen „radikalizmusba”, forradalomba torkollik. A liberalizmus — fejti ki Szekfű a történeti előadás során is — a hozzájuk csatlakozókat odasodorja, hogy „tömegemberré válnanak, s a tömegeknek hízelegve tömegakcióktól tegyék függővé az emberi haladást”. (107. l.)¹⁷

¹⁵ Vö. „... a radikalizmust a liberalizmus továbbfejlődésének tartom... a radikalizmus természetesen módon, idegen befolyástól mentesen fejlődik ki mindennemű liberális irányból... oly betegség, melynek csirái a liberális szervezetben vannak...” (Uo. 21. l.) — A radikalizmus Szekfű szóhasználatában a forradalmi irányt, ill. magát a forradalmat jelenti.

¹⁶ A 2. kiadás bevezetését író Szekfű higgadtabb s tartózkodóbb, „tudományosabb” hozzáállása a közelmúlt és jelen aktualitásaihoz — megmutatkozik tiltakozásában is az ellen, hogy őt valamely fennálló „pártpolitikai szervezetnek odaajándékoz”-zák. (44. l.) Ennek a megnyilatkozásnak őszinteségét távol álljon tőlünk kétségbevonni. Szekfű nyilván egyáltalán nem azonosította magát pl. a különítményeknek, az ellenforradalom e pribék szolgálóinak — ahogy akkor mondták — „kilengéseivel”, — ahogy Szekfű nevezte vagy évtizeddel később — „mechanikus” módszereivel (Az Ami utána következik-ben), sőt elutasította — megvetette azokat. Mindez azonban vajmi keveset változtat a dolog lényegén. A Három nemzedék szerzője természetesen nem tartozott az ellenforradalom első, nyíltan terrorisztikus időszakának egyetlen „pártpolitikai szervezetéhez” sem; műve nem is egyik vagy másik ellenforradalmi párt programját, hanem az *egész* ellenforradalmi rendszer *lényegét* tükrözi.

¹⁷ Vö. „A liberális elv a tömegek közé szórva ideális szellemi javítás helyett rombolást végez, szabadság és humanizmus helyett forradalmat és terrort szül”.

A liberalizmus Három nemzedékbeli kritikájának *ellenforradalmi lényegére* már Szigeti József rámutatott fentebb idézett tanulmányában, — ennek bebizonyításához

4. A Három nemzedék Széchenyi-képe

Milyen következzésekkel jár most már mindez a Három nemzedékben felvázolt Széchenyi-képet illetően? A következmény nyilvánvaló: ha a liberalizmus kritikája a forradalomból van „logikai úton” visszavezetve (mint ezt az első kiadás *bevezetése* nyíltan kimondja), a történeti *tárgyalást* tartalmazó fejezetekben viszont — természetsszerűleg — történeti rendben, kronológikusan előremenve kerül kifejtésre; ha a liberalizmus kritikája a valóságban — amint az Szekfűben tényleg kialakult — az *ellenforradalom* mércéjéhez igazodik, a könyv történeti szerkezetében viszont *Széchenyi* eszmerendszerével van viszonyba állítva, — akkor teljesen nyilvánvaló, hogy a *szerkezeti* kiindulópontot olyan mozzanatokkal kellett felruházni, amelyek tulajdonképpen a *valóságos* kiindulópontból fakadnak: Széchenyit olyan vonásokkal kellett megmintázni, amelyek voltaképpen nem az ő, hanem az ellenforradalom vonásai. Így a Három nemzedékben adott *Széchenyi-kép* — amelyből a liberalizmus *ellenforradalmi* kritikája van levezetve — igen-igen nagy messzeségben áll a realitástól, Széchenyi valóságos alakjától.

A Széchenyivel való összekapcsolás persze nem merőben esetleges, a kiindulópont nem véletlenül Széchenyi alakja s eszmevilága. A „modern Magyarország” kialakulásának története — s a Három nemzedék ezt tárgyalja — a reformkorral vette kezdetét; márpedig a reformkor nagy nemzeti indítói s küzdői közül egyedül Széchenyi az, akinek *egyes* fázisai, életpályájának *egyes* momentumai — mint az Ausztriával fennálló közjogi viszony bolygatásától, a forradalomtól való lidérces félelem — az adott szempontból egyáltalán megragadhatók s ellenforradalmi irányban megmintázhatók. Egy ilyen irányú megmintázás azonban természetesen csak azon az áron történhetett, hogy az egyes mozzanatokat Szekfű úgyszólván abszolutizálta, szuverén módon kira-

azonban nem vette igénybe éppen a legerdőtöbbsz Szekfű-szövegeket. Szükségesnek láttuk ezt a fontos tényt részletesebben kifejteni az időnként még mostanában is feltűnő, nem eléggé világos értékelésekkel szemben is. Így a Századokban megjelent nekrológ szerint Szekfű „*a háború utolsó éveiben*” került szembe azzal a problémával, „hogyan, milyen okok következtében zuhant a magyar nép *az első világháború katasztrófájába*”, a „háborús katasztrófa” főokát találta meg a liberalizmusban, e baj „*orvosságát*... kereste... Széchenyi konzervatív politikai eszméiben”. (Századok, 1955. 6. szám. 960–961. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) A valóságban Szekfű a háború utolsó éveiben még csak az Életrajzban kifejtett „*alapelveknél*”, ezeknek a dualizmusban s a német szövetségben való manifesztálódásánál tartott. Ami pedig a Három nemzedéket illeti, itt a szerző nem a háború utolsó éveiben s nem a háború katasztrófájához vezető fejlődés rugóinak problémáját vetette fel, hanem a *forradalom* idején, sőt pontosabban: a forradalom veresége és az *ellenforradalom győzelme* idején, a *forradalom* „*katasztrófájához*” vezető fejlődés problémáját.

A kérdés tisztázása — a Három nemzedékbeli liberalizmus-kritika ellenforradalmi lényegének határozott megállapítása — nemcsak azért fontos, mert nélküle nem érthetjük meg Szekfű e könyvét és következő történeti műveit, hanem azért is, mert ennek híján nem értékelhetjük igazán azt a majdani fordulatot sem, amely vagy két évtizeddel később Szekfű történetsszemléletében bekövetkezett. Erről itt csak annyit, hogy akkor — mint Magyar Nemzetbeli cikkei mutatják — már valóban a háború, a második világháború, utolsó éveiben s valóban a hitleri háborúban való részvételhez vezető „*fejlődés*” problémáit vetette fel; majd pedig — míg az első forradalmi időszakra, mely „*személyes élménye*” volt, 1918–1919-re ellenforradalmisággal reagált, — addig a második forradalmi időszak, melyet átélt, az 1945-ös felszabadulással megindult forradalom hatására eljutott a forradalomnak ha persze nem is aktív igenléséhez, de pozitív elfogadásához s szükségszerűnek tartásához. (Mint Forradalom után c. könyvből kiderül.)

gadta összefüggéseiből, más mozzanatok hosszú sorát szinte teljesen figyelmen kívül hagyta — s köztük nem kisebb jelentőségűeket, mint Széchenyi egész gazdasági koncepcióját és tevékenységét —, hogy Széchenyi eszmevilágát időtlen-változatlanak rajzolta, gyakorlatilag figyelmen kívül hagyva a különbséget a hatalmas erejű progresszív pályakezdet s a 40-es évek jobbrafordulása között¹⁸; a portré *ellenforradalmi* irányú megmintázása természetesen csak az áron volt lehetséges, hogy homályba borult Széchenyi tevékenységének *haladó* lényege: alapvető tartalma.

Részletekbe persze nem bocsátkozhatunk, mégsem hagyhatunk említetlen néhány karakterisztikus tünetet. Így pl. azt az — első pillanatra tán szembe sem ötlő vagy tisztán formainak tetsző — megoldást, hogy a lábjegyzetekre, különösen az idézetek pontos lelőhelymegjelölésére egyébként oly nagy gondot fordító történettudós a Három nemzedék „első könyvének” Széchenyi politikai rendszerét összeállító fejezeteiben — e több mint félszáz, Széchenyi-idézetekben annyira gazdag oldalon — *mellőzi* a felvonultatott citátumok helyenkénti megjelölését, ehelyett „globálisan” intézve el a kérdést, egyetlen előrebocsátott lábjegyzettel, amely szerint: „Az idézetknél, melyek következnek, [Széchenyinek] 1848-ig megjelent főműveire korlátozzuk magunkat, köztük van a *Hitel, Világ, Stadium, Kelet Népe, Politikai programtöredékek*, továbbá a később megjelent *Garat*, azután a beszédek és politikai cikkek (így az Adó és két garas). Az idézetek szószerintiek.” (58. l.) Nos, ez utóbbival, az idézetek szószerintiségével nincs is semmi baj; a bökkenő — s egyben a részletes apparátustól való eltekintés kulcsa — másutt rejlik. Arról van szó, hogy egyenkénti annotálás esetén kiderült volna: a gondosan összeillesztett, fogaskerékként egymásbakapcsolódó idézetek bizony célzatosan vannak összeválogatva, különböző művekből, különböző időpontban, különböző történeti situációkban írott munkákból, különböző összefüggésekből bizony önkényesen kiragadva, úgyhogy a gondolatmeneteknek ekként az olvasó elé táruló, zárt eszmerendszerré igazodó sorozata — egészében véve inkább Szekfű, mint Széchenyi elmeműve.¹⁹

Még kevésbé mehetünk el szó nélkül ama legfőbb következtetés mellett, amelyet Szekfű a fenti módon egybeállított idézet-rendszerből levont. „Idézetünk kétségtelenné teszük Széchenyi eredeti célját és kiindulópontját: ő nem a viszonyokat, nem az alkotmányt, a politikai és gazdasági berendezkedést

¹⁸ Ez az önkényes eljárás annál feltűnőbb, minthogy Szekfű, természetesen, maga is látja ezt a változást: „Széchenyi pályájának 40-es évekbeli fordulását, mikor ő, az újítás atyja, az ósdi alkotmány épületének sámsoni megrázója, múltját megtagadva tétova nélkül megálljt kiált azon követőinek, kik közjogi térre menve, az osztrák-magyar probléma felvetésével ismét politikai tényezővé teszik a nemzeti szenvedélyeket.” (87. l.) — De hogyan fér meg ennek a változásnak — persze egyoldalúan kifejtett — felismerése Szekfű ama eljárásával, hogy különbségtétel nélkül illesztve össze a korábbi s a pályafordulás után írt művekből származó idézeteket, Széchenyi eszmerendszerét egységesnek s változatlanak állítja be?

¹⁹ Olykor persze ez az idézési mód sem elegendő az előirányzott tétel igazolásához. Így pl. az „első könyv” VI. fejezetének célkitűzése: Széchenyt a reformkorszak („franciás”) liberalizmusától elválasztva („németes”) politikai romantikussá tenni — még a fenti „filológiai módszerrel” sem lehetséges. Ekkor a megoldás: most már idézet alig, viszont annál több saját megállapítás, s végül a csattanó: „*kis filológiai eszközökkel nehéz bizonyítani*, de rendszerét fölfogván, lehetetlen első pillantásra is fel nem ismerni, hogy ő az igazi politikai romantikus . . .” [!?] — (107. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) — Utóbbira már Szigeti rámutatott.

óhajtá megváltoztatni, tehát *nem az objektív, külsőleges kézzel tapintható magyar világot*, hanem a lelkieket, a magyarság egész *belső, szubjektív világát*. Reformmunkája elsősorban az egyes magyar lelki diszpozícióinak megjavítására s ezáltal az egyedekből kialakuló nemzeti lélek megmentésére irányul.” (68. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Van-e mármost olyasvalaki, aki — Széchenyi műveinek bárha futólagos áttekintése után — kétségbevonná, hogy Széchenyi idézetekből könnyedén össze lehetne állítani hasonló (sőt még jóval terjedelmesebb, s ami a legfontosabb, sokkal szervezettebben összefüggő, mert Széchenyi koncepcióját jóval reálisabban tükröző) gondolatmenet-sorozatot annak igazolására, hogy Széchenyi döntő módon éppen „az objektív magyar világ” megváltoztatását — az elmaradott, feudális magyar világ polgári irányú megreformálását — tartotta döntő feladatának, tekintette lényen ezt akár eszközként az erkölcsi cél felé, akár anyagi alapnak a szellemi-kulturális felemelkedéshez. Nyilvánvaló: ez a Széchenyi-beállítás Szekfűnél nem egyszerűen az idealista-szellemtudományi történetfelfogás követelményeinek, hanem (és főleg) az ellenforradalmi politikai rendszer követelményeinek felelt meg, amely vajmi kevésbé kívánta a maga kora „objektív magyar világa” — a nagybirtok és nagytőke restaurált uralmának világa — megváltoztatását, de annál szívesebben látta a teendőknél „az egyes magyar lelki diszpozíciói” — nyilván elsősorban szabadságjogokra s forradalomra való diszponáltsága — „megjavításában” való kitűzését.

De akárhogy is áll a dolog Széchenyi „eredeti céljának” megítélésével, a cél-eszköz viszony bölcséleti megítélésével Széchenyi rendszerében, annyi mégiscsak tagadhatatlan, hogy ő „első lépés gyanánt a nemzeti jólét emelését”, „az anyagiakat javító pozitív munkálkodást” (81. l.) jelölve ki, ezt fejtette ki elméletileg nagy részletességgel, ehhez látott hozzá a gyakorlatban hatalmas tettbuzgalommal. Ez pedig hasonló gyakorlati következtetéseknek adhatna tápot a *jelenre* nézve, emellett pedig a *történetíró*tól ugyancsak megkövetelné, hogy Széchenyi eszmerendszerének kifejtésénél gazdasági eszméinek is engedjen legalább némi teret. Éppen ezért Szekfű még tovább ragadtatja magát fenti tételének kiélezésében, s odáig megy, hogy kijelentse: „Ha Széchenyinek csak bármilyen halavány reménysége is lehetett volna arra, hogy nemzete erkölcesit egycsapásra megnevesítheti, *közhasznú vállalatai bizonyára elmaradtak volna, mert erkölcsi célját elérve, küldetését nemzete körében befejezettnek tartotta volna.*” (80. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Itt megint olyan Szekfű-idézetet értünk, amely önmagában csattan, önmagában is eleget mond. Leszállítva ezt a tételt az ismeretelmélet és etika magaslatairól a Három nemzedék megjelenés kori „objektív magyar világnak” mélységeibe: az ellenforradalom tényleges talajára, — e megállapítást bízást úgy is lehetett értelmezni, mint lehetőséget a „belső lelki megnevesedésre” „az anyagiakat javító pozitív munkálkodás” *nélkül*, mint felmentést a „közhasznú vállalatok” szorgalmazásától — a *jelenre* nézve.

A *múltra* nézve pedig maga Szekfű kétségtelenül felmentésnek érezte: felmentésnek az alól, hogy Széchenyi eszmerendszere kifejtésénél gazdasági nézeteire is tekintettel legyen. „Széchenyi reformművének részletei nem tartoznak ide” — folytatja a fenti okfejtést (81. l.); de az előbbi címen nemcsak reformműve, reformtevékenysége tárgyalásától tekint el, hanem reformeszméinek, gazdasági reformprogramjának kifejtésétől is. Így válik valósággá az a lehetetlennek tetsző lehetőség, hogy a Három nemzedék „első könyvében”, e monumentális Széchenyi-könyvben szó sem esik hitelről, ősiség eltörlésének,

robot és dézsma megszüntetésének követelményéről vagy más effélékről,²⁰ — melyek pedig kétségtelen töltöttek be némi szerepet Széchenyi eszmerendszerében. Persze — nem véletlenül maradtak el: hiszen tárgyalásuk esetén menten kiderült volna, hogy Széchenyi eszméinek milyen sok köze van ahhoz a liberális-burzsoá fejlődéshez, amely a Három nemzedék további könyveiben éppen a Széchenyi által posztulált rendszer antitéziseként nyer ábrázolást.

A fenti „felmentvény” birtokában válik lehetővé, hogy Szekfű lényegében megkerülje, ismertetéséből a szó szoros értelmében kirekessze Széchenyi programjának alapkérdését: a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet kérdését; hogy a reformkori magyar politika fő kérdéseit a közjogi és a nemzetiségi kérdésre korlátozza. Így történik, hogy miután az „első könyv” második és harmadik fejezetében Széchenyi-idézetekből egybeállította a magyarság „ösbűneinek” katalógusát s a belőlük folyó „tapasztalati tényeket” s „gyakorlati alapelveket”, Széchenyi konkrét politikai programjának tárgyalására annak előrebecsátásával tér át, hogy hőse e gyakorlati elveket teljes mértékben alkalmazta „a magyar politika kardinális problémáinál, a közjogi és nemzetiségi kérdésnél”. (76. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Így történik, hogy a továbbiakban csak két fejezet foglalkozik valamelyest konkrétan Széchenyi voltaképpeni politikájával — a negyedik, mely a közjogi kérdést, s az ötödik, mely a nemzetiségi kérdést helyezi el Széchenyi rendszerében —, s teljességgel hiányzik egy harmadik, helyesebben szólva egy első, a másik kettőt megelőző, Széchenyi eszmerendszerének alapját megvilágítani hivatott fejezet: a polgári társadalomba való átmenetről vallott Széchenyinezetek előadása.²¹

Így történik, hogy a következő fejezet vajmi sovánnyá fogyasztja azt az útmutatást, amelyet Szekfű Széchenyije — a lelki megnemesedés erkölcsi célján túlmenően — a magyar politika konkrét kérdéseinek megoldásához nyújt. Ez a gyakorlati tanulság — a Három nemzedék előadása szerint — mindössze két óvó figyelmeztetésből áll. Az egyik: a közjogi kérdésben, Ausztria és Magyarország viszonyában „kikerülendő... minden olyan lépés, amely a két állam közötti nyugalmat esetleg csak távoli következtésekben is megbolygatná” (86. l.); a másik: a nemzetiségi kérdésben kerülendő a magyar nyelv erőszakos terjesztése az ország nem magyar lakosai között, mint eredményt nem, sőt veszélyes ellenhatást kiváltó módszer. (Vö. 91—97. l.)

Természetesen mindkét mozzanat megvan Széchenyi koncepciójában s kivált az első kétségtelenül igen fontos szerepet is játszik benne. A baj csak az, hogy Szekfű csupán e két mozzanatot emeli ki Széchenyi konkrét politikai elvei közül, s elszakítja azokat a legfőbbtől: a feudális rendből a polgári társadalomba való átmenetre vonatkozó elveitől. Márpedig ki tagadhatná, hogy mind az Ausztriához való viszony kérdése, mind a nemzetiségi kérdés éppen ezen a talajon, a feudalizmus bomlásának, a polgári társadalomba való átmenet

²⁰ Hogy egészen pontosak legyünk: egy-egy szó mégis esik róluk; az 55. oldalon említetik, hogy Beöthy Ákos szerint Széchenyi a „hittel kérdésével nem volt egészen tisztában”, a 81. oldalon pedig Széchenyinek „országos igaztása a nemesi birtokjog, ősiség, adómentesség ellen”.

²¹ Talán nem éreztelen felhívni rá a figyelmet, hogy a jobbágykérdésről szóló egy-két bekezdés és a gazdasági reformokra utaló szócskányi villanások — A közjogi kérdés Széchenyi rendszerében c. fejezetben vannak elbújtatva.

egyre szükségsezerűbbé válásának talaján vetődött fel oly élesen s vált valóban kardinális problémájává a magyar politikának a reformkorban? Ehhez képest az Ausztriához éppúgy, mint a nemzetiségekhez való viszony dolgában Széchenyi által vallott nézetek éppen arra vetnek fényt, *milyen útját-módját* képviselte Széchenyi a magyarországi polgári átalakulásnak.

S itt van éppen a dolog lényege: Széchenyi nem abban tért el a reformmozgalom számos más nagyjától — amit Szekfű mond —, mintha amazoktól eltérően ő nem lett volna bizonyos mértékig liberális: vagyis nem akarta volna a polgári jellegű átalakulást; nem: e tekintetben *hasonlóság* van közöttük. Az eltérés éppen abban áll, hogy számos igen lényeges vonatkozásban — nem utolsósorban az Ausztriához s a nemzetiségekhez való viszony dolgában — *másként, más úton* (a Habsburg-birodalom keretében, a nemzetiségeket nem erőszakkal, hanem „felsőbbség által” megnyerve, a kapitalizálódó nagybirtok vezetésével stb.) képzelte el az átalakulást, mint kortársai közül jónéhányan. Ezt mondják a történelmi tények, ezt mondja Széchenyinek a polgári reformmozgalommal való kétségbevonhatatlan történelmi összekapcsoltsága, Széchenyi koncepciójának lényege.

De hiába mondják, ha ez nem felel meg *Szekfű* koncepciójának, nem felel meg a liberalizmus ellenforradalmi kritikájának; ha nem felel meg az önkényes célkitűzésnek: Széchenyiben nem a magyar *polgári haladás* indítóját, hanem az *ellenforradalmi restauráció* ideológiai előképét megrajzolni. Ezért kell Széchenyit — bármily erőszakos s bármily nehéz is legyen ez — úgy szólván „kioperálni” a liberális reformmozgalomból.

Érzi persze Szekfű is ezt a nehézséget, hogyne érezné. Innen szemmel látható bizonytalankodása az „első könyv” utolsó fejezetében; ahol immár eddigi fejtegetéseit — a Széchenyi általános elveire s konkrét politikai nézeteire vonatkozókat egyaránt — summázva, végső választ kell adnia Széchenyi értékelésének kérdésére; innen az a — tisztán logikai szempontból is feltűnő — ellentmondás, amelybe a végső válasz formulázása során esik. Szekfű itt — mint ismeretes — megkonstruálja a „konzervatív reformrendszer” fogalmát, hogy azután ezt a címet illessze az egész „első könyv” élére, ezt a címkét ragassza Széchenyinek egész koncepciójára. Szól itt először a liberalizmusról — amelyről leszögezi, hogy elveinek legtöbbször „Széchenyi egyenesen tagadta” (99. l.) —, majd a konzervativizmusról, melyről megállapítja, hogy az „a történelmi elvet” foglalja magában, „s belőle folyólag azon követelést, hogy az átalakulás a történetileg kifejlődött, tehát jogosan fennálló viszonyok tekintetbevételével menjen végbe”, „fokenkénti lassú átalakítás” legyen, ami mind „*Széchenyi reformjainak is irányítója volt*”. (102. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) E fogalmi meghatározások alapján — gondolhatná az olvasó — Szekfű tehát Széchenyit egyszerűen konzervatívnak minősíti. De most jön a meglepetés: „*Széchenyi nem liberális ugyan* — olvashatja alig két oldallal később —, *de azért nem is egészen konzervatív*. . . Módszere, mellyel a változtatást eszközli, konzervatív, *de a változtatásról le nem mond*. Politikai rendszerét tehát konzervatív reformrendszernek nevezhetjük . . .” (104. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) De hát előbb a konzervatívról is kiderült, hogy változtatni akar, csak hogy „fokenként”, „a fennálló viszonyok tekintetbevételével”, éppúgy mint Széchenyi; akkor pedig minden konzervativizmus „konzervatív reformrendszer”, s így e megjelölés semmi sajátosat nem mond Széchenyiről! Vagy talán a konzervativizmus előbb adott meghatározásával van baj: a konzervatív — ellentétben Széchenyivel — „lemond a változtatásról”; szóval legfeljebb

csak beszél róla, de voltaképpen nem akarja? Vagy tán — horribile dictu — a Széchenyi eszméit ábrázoló megelőző fejezetek egész sorában van a hiba, Széchenyinek a liberális reformgondolattól való éles elhatárolásában; ezért a nehézség, a következetlenség, a logikai ellentmondás? Nem arról van-e szó, hogy a reformkori Magyarországon minden tényleges reform szükségképpen többé-kevésbé liberális jellegű — mert a polgári átalakulás irányába mutató — volt, s így nem lehet Széchenyi reformrendszerét sem egy merőben más rekeszbe skatulyázni? Ilyen és hasonló gondolatok ébrednek az olvasóban az „első könyv” zárófejezetének kapcsán.

Az ilyen gondolatoknak azonban a Három nemzedék szerzője siet gátat vetni, sőt elejét venni. Ezért iktatja e zárófejezetnek legelejére a következő — nem érdektelen — mondatot: „Végigtekintve Széchenyi politikai rendszerén, lehetetlen észre nem venni, hogy abból minden dogmatizmus és elvi megállapítás tökéletesen hiányzik. Mervé dogmák helyett ruganyos életbölcesség árad belőle, mely a Valónak változó körülményeihez hozzásimul, nem törődve következetlenség és elvtelenség vádjaival, miket tényleg nem is került el.” (99. l.) Mint látszik azonban, nem annyira a Széchenyi koncepciójában csakugyan meglévő ellentmondásokról, hanem a könyvben felvázolt Széchenyi-kép és a valóság ellentmondásáról van elsősorban szó...²²

Másrészt: a „konzervatív reformrendszer” meghatározás bizonytalanságát, elégtelenségét nyilván maga is érezvén, tartja szükségesnek a záróértékelést továbbfolytatni, kiegészíteni: Széchenyit a „konzervatív reformer” minősítés mellett a „politikai romantikus” minősítéssel is felruházni, — utóbbihoz azonban már nem is „filológiai-logikai úton”, hanem Széchenyiszövegek és logika nélkül, intuitív módon²³ jutva el. Felesleges részletezni — marxista irodalmunk már rámutatott —, milyen éles az elkenyárodás ezen a ponton is a valóságtól, hiszen Széchenyi „gyökeresen az ellenkezőjét akarja, mint a politikai romantikusok: előre akar menni a polgári társadalomhoz, nem pedig vissza a polgári társadalom előtti rendhez, az ancien régimehez”. Felesleges ismételnünk, hogy Széchenyi haladó reformgondolatának a reakciós restauráció színeire való átfestése az 1920-as keltű Három nemzedékben — nem más mint az ellenforradalom által végrehajtott nagybirtokos-nagytőkés restauráció érdekét szolgáló történelemretusálás. (Vö.: *Szigeti*: i. m. 169. l.)²⁴

Ezek után nem lehet nem észrevenni, hogy éppen Szekfű ment a legmeszebbre a tekintetben, amit korholólag vet a korábbi történészgeneráció szemére: „hogy ti. Széchenyit olyannak jellemezték, minőnek látni nekik maguknak jólesett”; „hogy szellemét szinte adaptálták saját viszonyaikhoz és óhajtaikhoz”; hogy „ki-ki megalkotta magának az ő Széchenyijét, kit tiszt-

²² Fejtegetéseink későbbi pontján még szó lesz róla, hogy „minden dogmatizmus és elvi megállapítás tökéletes hiányának” kiemelése voltaképpen milyen „dogmák és elvi megállapítások” ellen irányul.

²³ Lásd a 107. lap korábban már idézett mondatát.

²⁴ Egyébként látnivaló, hogy maga Szekfű sem érezte eléggé meggyőzőnek a magyar romantikáról kifejtetteket. Ezzel a kérdéssel még egy rövid fejezetben, a „második könyv” „Romantikus előzmények” c. első fejezetében foglalkozván, a végére odabigygyesztí: „A fentebbi fejezet hiányait el fogja nézni mindenki, aki tisztában van a politikai romantizmus nehézségeivel. Ez a kutatás még a kezdetén van, *belső ellentmondások* jellemzik. Ugyanazon romantikust ma még forradalmárnak, holnap reakcionáriusnak tartjuk. A magyar romantizmus pedig valóságban töretlen föld.” (119. l. lábjegyzet. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

teljen — a saját hasonlatosságára”. (18. l.) A legkirívóbban ez — éppen Szekfű Három nemzedékében történt.²⁵

5. *A konzervatív reform és a liberális reform ellentéte a Három nemzedékben*

„*A fejlődés elvisz Széchenyihez, de nem vele együtt halad tovább.* Ez az a pont, melyre a figyelmet fel kell hívni” (116. l.) — hangsúlyozza Szekfű a Három nemzedék „második könyvének”, az első liberális generációról szóló könyvnek úgyszólván legelején. S valóban: ez a *fő tétele* a reformkorral foglalkozó fejtegetéseinek.

Az eddigiek után nem érthetjük félre: Szekfűnem azt óhajtja megmutatni, hogyan ment *túl* a reformmozgalom a nagy indító koncepcióján (ami a valóságos történeti folyamat), hanem azt igyekszik bizonygatni, hogy mindaz, ami a 30-as évektől s főleg a 40-es években végbemegy: szöges *ellentétben* van Széchenyi irányával, — mindannak *semmi köze sincs* Széchenyi eszméihez, azok egyenes *tagadását* jelenti.

Szekfű e tételét mindenekelőtt a reformkori *irodalom* példáján kívánja szemléltetni. Kölcsyben, különösen Kölcsy Himnuszában s Vörösmarty első költői műveiben találván fel irodalmunk fejlődésének ama virágba szökkenet romantikus irányát, amely a költészet terén megfelelője Széchenyi konzervatív reformeszméinek, így folytatja: „az irodalom hangja már a harmincas években, méginkább negyvenen túl mindinkább elhajlik Széchenyitől, hogy azután a korszak vége felé sértő diszharmoniaiban legyen teljessé a szakadás.” (117. l.) Éles formában reprezentálja e szakadást már Bajza József, kiben Szekfű Kölcsy—Széchenyi irányának merő ellenlábását rajzolja. „Valóban kell-e nagyobb eltérés két egyéniség közt, mint ami a romantikus Kölcsy és a liberális Bajza közt van. Az irodalomtörténet azt tanítja ugyan róluk, hogy mindketten a német szentimentalizmus tanítványai, de a mi előadásunk, úgy hisszük, eléggé bebizonyítja, mennyire külsőleges ez az egyezés. Kölcsy honfibúval nézett múltba és jövőbe: az elsőben elérhetetlen nagyság ideálképét szemlélte, melyhez hasonlítva a jövőt, keble csüggedt, reményei hanyatlottak. Bajza viszont s vele a liberális fiatalság, a múlttal szemben idegen, színeit fakónak, formáit elavultnak találja, melyeket ha sikerül elsöpörnie, s az útból félretakarítania, megvívlik a jövőnek soha nem látott jóval kecsgetető büszke perspektívája. Az ifjú nemzedék e lelkes hangulata nem altatja el a romantikus Köl-

²⁵ Mindazáltal korántsem mondhatjuk, hogy a Szekfű rajzolta Széchenyi-kép teljesen kiszorult volna már a köztudatból, sőt egyes elemeiben sajátos módon még a felszabadulás után felserdült ifjúságunk tudatába is beférkőzött. Világosan mutatja ez, hogy marxista irodalmunk eddigi kezdeményei e téren nem elegendőek. Bár a Széchenyi-értékelés alapvető vonásait Révai József már évtizedekkel ezelőtt felvázolta (ld. Marx és a magyar forradalom c. tanulmányának V. fejezetét), s a reformkor marxista részletkutatása a felszabadulás óta gazdag eredményt hozott, máig is hiányzik a részletes és meggyőző erejű Széchenyi-ábrázolás. Kísérlet erre — ha persze korlátozott igényű s terjedelmű — Mérei Gyulától az egyetemi magyar történelmi tankönyvsorozat III. kötetében. Széchenyi közgazdasági nézeteinek — alapvető jelentőségük a reális ábrázoláshoz vitathatatlan — eddig legkiterjedtebb marxista elemzése Mátyás Antaltól. (Társadalmi Szemle. 1954 október.) Hogyan s miért vált Szekfűnél Széchenyi kézen-közön politikai romantikussá, tanulságosan elemzi Szigeti idézett tanulmányában. — [Fontos lépés azóta Barta Istvánnak az MTA Történettudományi Bizottsága és Történettudományi Intézete által megvitatott, összefoglaló értékelést nyújtó tanulmánya: Széchenyi István. (Halálának századik évfordulójára.) Társadalmi Szemle, 1960. 2. szám és Századok, 1960. 1–3. sz.]

csey hazafias gondját. . .” stb. (158. l. — Vö. 186. l.) De ha a reformkor költői közül legtöbbet Bajzáról szól is a Három nemzedék szerzője — szinte záporként zúdítva rá gúnyjának és elutasításának nyilait — igazi ellenfelét a reformkori irodalom terén persze nem e közepes tehetségű poétában látja, hanem abban a költőben, aki a „liberális radikalizmusnak” valóban forradalmi képviselője volt, de akit közvetlenül ostromozni mindenesetre nehezebb s kényesebb feladat lenne, mint Bajzát ócsárolni: Petőfiben. Így azután utóbbi alig „jut szóhoz” az első liberális nemzedékről szóló könyv lapjain; igaz viszont, hogy egyetlen említésekor annál vaskosabb jellemzésre talál: benne ábrázolja Szekfű a Széchenyi-Kölcsey vonaltól való *diametrális* elfordulás *végző* pontját. Petőfi „forradalmi versei a Himnusztól számítva *végpontját jelzik egy útnak, mely a földnek egyik sarkától a másikhoz vezet*”. (117. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Természetesen nem bocsátkozhatunk Szekfű ez irodalomtörténeti értékeléseinek részletesebb taglalásába. Nem fejtegethetjük behatóbban azt az eléggé nyilvánvaló körülményt, hogy a reformmozgalom korábbi szakaszán — amikor alighogy megtörtént az indulás, amikor a kibontakozás előtt még csaknem leküzdhetetlennek látszó nehézségek tornyosulnak (mindenekelőtt magának a haladó mozgalmat vezető középnemességnek feudális szűklátókörűsége, reakciós velleitásai folytán), — szükségszerűen több a „honfibu”, a régi dicsőségen kétségbeesve merengés, a törpe jelennek fájdalmas megvetése, a pesszimizmus költőinknél, mint a későbbiekben, amikor az előrehaladás tudata (legyenek még oly korlátozottak is az elért eredmények), a nemzet felpezsdülésének, megmozdulásának, felélénkülésének látása nem véletlenül fakaszt több reményt, önbizalmat, optimizmust a nemzeti mozgalommal együtt élő nemzeti irodalom képviselőiben, — kivált azokban, akik megtalálják a kapcsolatot a néppel, a rendiségen kívülálló demokratikus erőkkkel. Nem akarunk itt részletesebben szólni Kölcsey pesszimizmusának jellegéről sem, amely — mint marxista irodalmunk már meggyőzően kimutatta (*Révai*: Marxizmus, népiesség, magyarság. 22. l.) — éppen „a magyar nemesi ellenzék kicsinysege, a nemzeti ellenállás bajnokainak megyei és rendi korlátoltsága és a magyar haladásért való harcnak — más népek forradalmi harcaihoz viszonyítva — törpe mérete miatt töltötte el” a költőt. Még kevésbé tartjuk feladatunknak azt vitatni, jogosult-e Kölcsey és Bajza költői egyénisége között oly szöges ellentétet kreálni, mint Szekfű teszi, utóbbi költészetében „az ifjú nemzedék lelkes hangulatá”-nak, semmint az almanach-líra szentimentálisan nyomott hangulatának kifejezését látva. S éppen csak röviden utalunk annak a vádnak a rideg igaztalanságára — más összefüggésben még visszatérünk rá —, mely szerint a Kölcsey utáni irodalom a nemzeti múlttal, a nemzeti történelemmel idegenül állt volna szemben. Kell-e jobb cáfolata ennek, mint — a Kölcseyhez képest Szekfű szerint az antipólust képviselő — Petőfi példája, kinek demokratikus hazafisága oly bőven táplálkozott a nemzeti múlt forrásából?

Anélkül, hogy mindezekre alaposabban kitérhetnénk,²⁶ csupán egyetlen tényt kívánunk leszögezni: világos, hogy Szekfű reformkori *irodalmunk* fejlődésében is erőszakos cezúrát konstruál 1830 után, hogy imigyen előkészítse a *politikai* fejlődés hasonlóan ábrázolt menetét. Erre az irodalomtörténeti választóvonalra persze feltétlenül szükség van, hiszen az irodalmi reformmoz-

²⁶ Nem lenne viszont érdektelen, ha marxista irodalomtörténetírásunk egyszer megvizsgálná, milyen hatást gyakoroltak a Három nemzedékben kifejtett nézetek a Horthy-korszak magyar irodalomtörténetírására, irodalomtanítására.

galom a magyar viszonyok közt oly szorosan összefüggött a politikai reformmozgalommal, hogy az utóbbi 1830 utáni „megszakadásának” elmélete nem lenne elég hiteles az előbbire vonatkozó hasonló konstrukció nélkül. A Három nemzedék szerzője hát itt sem riad vissza az erőszakvételtől: az irodalmi reformmozgalom megindulását egészen Kölcheyig s vele együtt — élesen elválasztja mindattól, „ami utána következik”: nemzeti irodalmunk fejlődésének 30-as, 40-es évekbeli nagy fellendülésétől, — ami a valóságban persze nem *szembefordulást* jelentett az eddig követett fejlődési iránnyal, nem „a föld egyik sarkától a másikhoz” vezető utat, hanem *továbbhaladást, előremenetelt* a megkezdett úton: irodalmunk *nemzeti megújulásának* útján.

De éppen ez az, amit Szekfű semmiképpen sem akar tudomásul venni; helyesebben, tudatosan *tagad* mind irodalmi, mind politikai-társadalmi vonatkozásban: a reformkori fejlődésmenet szervező egységét, mint a polgári-nemzeti megújulás előrehaladó folyamatát. Nem arról van szó tehát — amit Szigeti József állapít meg a Három nemzedékkel kapcsolatban (i. m. 166. l.) —, hogy Szekfű metafizikusan szembeállítja a *reformkort a forradalommal*, csupán a reformot tartva a nemzeti fejlődés egyetlen lehetséges módjának, nem látva, hogy a forradalom nemcsak ellentéte, hanem egyben folytatása és betetőzése is a reform útján történő fejlődésnek — *erre* a szembeállításra nem kell Szekfűnél keresni a példát: ilyesmit már (kifejezett vagy kevésbé kiélezett formában) nem egy 67 utáni liberálisunknál is feltalálunk —, hanem annál jóval többről: Szekfű éles cezurát von magán a *reformmozgalmon belül is*, metafizikusan szembeállítja magának a reformmozgalomnak a *megindulását* további *fejlődésével*, — ami viszont már valóban mindaddig példa nélkül való teljesítmény, valóban döntő „újdomság” az egész megelőző történeti-irodalomtörténeti felfogással szemben, s hozzátehetjük: magának Szekfűnek alig három esztendővel korábbi Életrajzbeli nézeteivel szemben.

Hogy a korábbi történet-irodalomtörténetírás a reformkori fejlődésmentet alapjában véve egységesnek tekintette: közismert tény. Ez a történetírás valóban legfeljebb odáig ment el, hogy a reformkorszak s az 1848—49-i forradalom korszaka között konstruáljon metafizikus ellentétet (a forradalmat egyesek 1848 márciusától, mások csak 1848 szeptemberétől számítván). Ezt a nézetet vallotta Szekfű is A magyar állam életrajzában, ahol még szó sincsen a reformmozgalom Széchenyiig tartó s utána következő szakaszának merev szembeállításáról, hanem csak a békés reform és a forradalom szembeállításáról.²⁷

²⁷ Hallgassuk csak meg egy-két 1917-ben kelt megállapítását: „Az irodalmi mozgalom által megkezdett nemzeti renaissance-ot ő [t. i. Széchenyi] hajtotta végre, ez az ő életének legnagyobb eredménye, míg a társadalmi, politikai és gazdasági reformok keresztülvitelére, a gyakorlati részletekre már nem maradván elég ideje, ezeket át kellett engednie . . . a radikális pártnak . . .” (A magyar állam életrajza. 180. l.) „A reformnak eleinte türelmetlen támogatói előreláthatólag ki voltak válandók, hogy radikálisabb ellenzék szerepében úgy a kormányt, mint Széchenyit gyorsabb haladásra ösztökéljék. Széchenyi a kormány támogatásától megfosztva, pozitív terveiben anyag és eszközök nélkül magárahagyatva, csakugyan nem tudta a vezetést megtartani és csakhamar látnia kellett, hogy reformterveit a radikálisok követelésekkel tulszárnyalják.” (Uo. 192. l.) — „. . . ő, az újítás atyja, . . . megtámadta az ő pártjából kiágazott liberális demokráciát . . .” (197. l.) — „. . . Széchenyi életcélja, a békés reformmunka 1848 őszének véres eseményei közt megsemmisült, ő maga, a fejlődés megindítója, elborult elmével tébolydában várta a véget . . .” (Uo. 206. l.) A hasonlóan világos értelmű megállapításokat még hosszan idézhetnők az 1917-ben írt munkából.

1917 és 1920 között azonban „a magyar világ nagyot változott” — hogy Szekfű szavaival szóljunk (a Három nemzedék első kiadásának előszavából); de hozzá kell tennünk — aminek megvallását már éppenséggel hiába keresnők ez előszóban —: ezzel együtt nagyot változtak Szekfűnek a magyar *múltról* vallott nézetei is. Az 1830-as, 40-es évek fejlődését immár nem Széchenyi eszméi továbbvitelének, túlszárnyalásának, radikális meghaladásának minősíti, hanem azok megtagadásának; immár nem a forradalom „véres eseményeit” állítja szembe a megelőző „békés reformmunkával”, hanem a cezúra jóval korábbra kerülvén, a harmincas—negyvenes évek liberalizmusát a megelőző romantikával, a *liberális reformot* (s vele együtt persze a forradalmat) a megelőző széchenyies, *konzervatív reformmal*.

Szekfűnek a Három nemzedékbeli ez „újítása” pedig nem jelentett kevesebbet, mint a XIX. század első fele magyar történelmének gyökeres átértékelését — jobboldali irányban, ellenforradalmi irányban. Míg Szekfű elődei legfeljebb odáig mentek, hogy a forradalmat ítélték el a békés reform nevében, így ha 1848—49-cel szemben foglaltak is állást, de a megelőző reformkorszakot történetünknek nagy, dicsőséges, haladó korszakaként értékelték, — addig Szekfű *nemcsak 1848—49-et utasítja el* (ez elutasítás szenvedélyes hőfokában is messze túlhaladva a korábbi történészeket), hanem *1848—49-cel együtt a megelőző reformkorszak túlnyomó részét is*. Ha ugyanis 1830 után gyökeres szakadás következett be a reformmozgalomban, s a szakadék túloldalán diadalmasan előretörő „liberális reformnak” semmi köze sincs az innenső parton rekedt „konzervatív reformhoz”, Széchenyi eszmerendszeréhez, sőt azt egyenesen tagadja — ez a Három nemzedék „második könyvének főtétele” —, s ha Széchenyi konzervatív reformeszméi jelentik a tökéletességet, szolgálnak mércéül, örök értékrendszerül — ez volt, mint láttuk az „első könyv” főmotívuma, — akkor mindebből természetesen következik, hogy a *harmincas, negyvenes évek liberális reformmozgalma, tehát a reformkorszak túlnyomó része* — mint Széchenyitől való eltávolodás, vele szembe fordulás — *immár nem haladásnak, hanem hanyatlásnak tekintendő, vege mélyebb és súlyosabb hanyatlásnak*. S ezt a következtetést Szekfű nem is habozik kimondani. „Széchenyi. . . nézeteivel a múlt század negyvenes éveiben kiszorult a magyar politikai életből. Helyét elfoglalta az első liberális generáció. *A hanyatlás korát én ettől az időponttól számítom.*” (10. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Az út 1830 után kettévált — szögezi le, — „. . . egyik ágán Széchenyi csakhamar szinte egyedül vonszolta megtört lelkét, *másikon pedig az egész nemzet zárt sorokban, lelkes hangulatban nyomult a katasztrófa felé.*” (118. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)²⁸

²⁸ Mindez igazán világos beszéd; annál érthetlenebb, hogy van, aki még mostanában is azt állítja, hogy Szekfű csak az 1867 utáni időtől számította a magyarság hanyatlásának folyamatát Három nemzedékében. [Merei Gyula id. tanulmányában már azt az álláspontot foglalta el: Szekfű „nyíltan le nem írt vélekedés”-e szerint „Magyarországon a hanyatlás nem 1867 után, hanem már az 1840-es években elkezdődött”. (Századok, 1960. 202. l.) De mint a fentiekből kitetszik, a Három nemzedék szerzője nyíltan is leírta ezt a véleményét.]

Másként állt persze a dolog a három évvel korábbi Életrajzban. Ott az 1830—40-es évek csakugyan nem minősültek hanyatlásnak, sőt még arról olvashattunk, hogy a modern nemzet kialakulása szempontjából „a negyvenes években a magyar fejlődés valóban elérte *legmagasabb pontját* . . .” (196. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Igen ám, de az Életrajzban még *egyáltalán nem* esett szó hanyatlásról, — a XIX. század második

Nem érdektelen megemlíteni: az 1830—40-es évek hanyatlássá minősítése oly merész történeteszemléleti újítás volt, hogy az ellenforradalmi rendszerhez igazodó hivatalos történettudomány egyik-másik képviselője részéről is ellentmondást váltott ki. Elsősorban Mályusz Elemérré gondolunk, aki ugyan már az 1920-as évek elején maga is hozzájárult nemzeti történetünk ellenforradalmi felfogásának kialakításához, mégis szót emelt a reformkorszak felfogásának Három nemzedékbeli „erős revíziója” ellen, azt hangoztatva, hogy az „még nem a hanyatlás kezdete. A reformkor a legszebb korszak a szomorú magyar éjben.” (A reformkor nemzedéke. Századok, 1923. 17. és köv. l.)

Persze voltak, akik azon nyomban nagy örömmel fogadták a reformkor megbélyegzését. A legmesszebb ment a Három nemzedék egyik klerikális ismertetője, aki nem átallotta azt a megállapítást tenni: a reformkorszak is hanyatló korszak lévén, a szatmári békétől II. József fellépéséig terjedő periódushoz kell visszanyúlni, hogy nemzetünk fénykorára találjunk. (Patek Ferenc: Katolikus Szemle. 1921. 196. l.)

Mondanunk sem kell, Szekfű és túlbuzgó követői voltak azok, akik *teljes mértékben* levonták az *ellenforradalom győzelmének* történeteszemléleti konzekvenciáit: nemcsak magát a *forradalom* korszakát, hanem a forradalmat *megelőző*, ahhoz *vezető* évtizedeket is kirekesztve a nemzet fejlődésének vonalából, úgyszólván „cordon sanitaire”-t vonva *minél messzebb* a forradalomtól, 1830 körül, vagy — mint Patek tette — akár még egy félszázaddal is korábban.

*

Vegyük most már röviden szemügyre, mik azok az érvek és ismérvek, melyek alapján Szekfű e gyökeres történeteszemléleti változtatást végrehajtja, Széchenyi eszmerendszerével, mint a politikai romantika, a konzervatív reform rendszerével, a liberális reformmozgalmat élesen szembeállítja, s az utóbbit katasztrófába sodró hanyatlás folyamataként ábrázolja.

Az érvelés egyes mozzanatait már az eddigiekben is érintettük. Széchenyi konzervatív reformeszméje, „... a magyar romantikus történet- és nemzetfelfogás... a korszak minden más romantikájához hasonlóan *keresztény és nemzeti*, tehát itt, nálunk magyar földön: *keresztény és magyar*”. (115. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) E keresztény-magyar alapeszmének azonban a harmincas évektől kezdve: „helyébe lép és csodásan rövid időn uralkodóvá válik a liberális eszme. A negyvenes évek magyarsága *nem keresztény* többé... Ez az új *liberális magyarság*, bármennyire magyar, *nem a Széchenyi és nem a Kölcsey és Vörösmarty magyarsága*” (117. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.), amennyiben ti. már nem keresztény, már eldobta magától az erkölcsi megigazulás keresztény vallásos követelményét.

Mint látszik, itt annak — a fentebb már említett — tételnek a magyar viszonyokra való alkalmazásáról van szó, amely szerint a francia forradalom utáni fejlődést jellemző liberalizmus tagadja, kizárja a keresztény(-germán) elvet. E tétel — emlékszünk — az Életrajzban még nem szerepelt (ott a keresztény-germán elv és a liberalizmus Magyarországon — egymástól függetle-

felét, az 1867 utáni fejlődést illetően sem. A *hanyatlás* koncepciója — ezt ismételten hangsúlyozni kell — 1917 és 1920 között született meg Szekfűnél, s rögtön egészen az 1830-as, 40-es évekig visszamenőleg.

nül ugyan, de — egyaránt léteztek); annál részletesebb tárgyalásra talál azonban a Három nemzedékben.

A liberális és a keresztény világfelfogás — fejti ki itt Szekfű — egymással szögesen ellentétesek. „Egyrészt az emberek eredeti jóságában, természetes értelmében való hit, másrészt az eredendő bűnnek keresztény dogmája; egyrészt a Társadalmi Szerződés egyéni szabadságelmélete, másrészt az Add meg a császárnak, ami a császáré fegyelmező elve; itt szabadság, ott tekintély; itt ész, ott erkölcs; itt jogok könyörtelensége, ott felebaráti szeretet — mélyebb-reható különbségeket alig lehet elképzelni.” (143. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) — De a mélyreható *világfelfogásbeli* ellentét mellett — vélekedik a továbbiakban — „másként állott a dolog a liberalizmus *gyakorlati* kívánságaival, a politikai, társadalmi és egyéni szabadságokkal, melyeknek legnagyobb része nem ellenkezett a kereszténységgel. . . A liberalizmustól függött tehát e gyakorlati, megvalósítható tanokat állítani előtérbe, s az egyházellenes forradalmi frazeológiát megszüntetni, amely esetben a keresztény világhatalommal párhuzamosan, nem ellentétben működhetett volna.” (144. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Sajnos azonban — állapítja meg végső eredményként — a liberalizmus nem ezt tette, „félreismerte” a kereszténységet, különösképpen a katolikus egyházat, „szükségtelenül tagadott olyan tekintélyeket is (elsősorban éppen az egyház tekintélyét), melyek az *abszolutizmussal és rendiséggel legfőlebb ha időleges, felbontható, de semmiképp sem szerves kapcsolatban* állottak. . . A liberalizmus nem mulasztott el egy alkalmat sem egyházellenes, antikeresztény irányának dokumentálására.” (143—144. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Természetesen nem lehet feladatunk reformkori liberálisainknak a keresztény vallásos felfogáshoz való viszonyát vizsgálni. Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy ezen az alapon éppenséggel nem lehet éles választóvonalat húzni a magyar „romantikusok” és „liberálisok” között. Elegendő e ponton magára Szekfűre hivatkozni, aki az Életrajzban még kijelentette: „A magyar romantika, a németnek ifjabb nővére, mégis lényegesen különbözik emettől, mert a *vallásos* elem, a német romantikának egyik legfontosabb alkatrésze, *nincs meg benne olyan mértékben, hogy jellemző lehetne rá*”;²⁹ másrészt a magyar liberalizmus olyan kiemelkedő képviselőire utalni, mint Eötvös József és Deák Ferenc, akiknek katolikus vallásossága viszont közismert tény.

Ami pedig a magyar reformmozgalomnak a katolikus *egyház* uralkodó helyzetéhez való viszonyát illeti, Szekfű érvelését ebben a vonatkozásban sem tudjuk helytállónak elfogadni. Az természetesen igaz, hogy a magyar polgári-nemzeti megújulás mozgalmát szükségszerűen *antiklerikális* vonások jellemezték, amelyek a mozgalom különböző fejlődési szakaszain, ill. különböző irányzatainál, képviselőinél különböző élességgel jelentkeztek. Arról azonban szó sincsen, mintha csupán a Szekfű által vont cezúrán *túl* eső, „liberális” reformpolitikusok emelték volna fel szavukat a katolikus klérus túlhatalma és kiváltságai ellen, a „romantikus” szemlélet viszont védelmet nyújtott volna a katolikus hierarchia ilyenfajta félreismerése ellenében. Ismeretes pl., hogy Kölcsey az 1832-es országgyűlésen a felvilágosodás érveivel fordult szembe a vegyes házasságok kérdésében a katolikus egyház igényeivel és büszkén vallotta magát a vallási türelmességet védve „a világoosság-terjesztő század”

²⁹ „A magyar romantika olyannyira a nemzet múltjából és jelenéből fakadt, hogy . . . [a] vallásos momentumokat szinte kizárta köréből.” — A magyar állam életrajza. 177. l.

hívének a „sötétségi elvek”-kel szemben. (Vö. Révai: Marxizmus, népiesség, magyarság. 39. l.) Aminthogy távolról sem úgy áll a dolog, mintha csupán a liberális reformmozgalmon múlt volna: együttműködik-e a gyakorlati politika mezején a katolikus egyházzal, avagy sem. Ezt kizárta tette az a közismert körülmény, hogy a klérus politikai téren éppen az udvarral és a konzervatív arisztokráciával működött a legszorosabban együtt, a Habsburg-uralom és a feudális-monarchikus rend fenntartásának buzgó támogatója volt, tevékenységével éppen nem igazolva Szekfünek azon tételét, amely szerint „az abszolutizmussal s rendiséggel legfőleg ha időleges, felbontható, de semmiképp sem szerves kapcsolatban állott. . .”

Mindennek részletesebb vizsgálata azonban messze túl vinne dolgozatunk keretein, célkitűzésein. Így hát megállapítva, hogy Szekfü első bűnként „antikeresztény” voltát rója fel a liberális reformmozgalomnak, már át is térünk a reformkori liberalizmus Három nemzedékbeli bűnlajstromának további pontjaira.

*

Megtudván, hogy a politikai romantikát, ill. a konzervatív reformpolitikát keresztény és nemzeti irány jellemzi; megtudván továbbá, hogy a liberalizmus a *keresztény* eszmét tagadta, — különös érdekléssel bír most már az a kérdés, hogyan vélekedik Szekfü a *nemzeti* eszme és a liberalizmus viszonyáról, a liberális reformmozgalom *magyar nemzeti* jellegéről.

Ez nem lehet kérdéses — vethetné közbe valaki. A reformkori liberális mozgalom oly kifejezetten nemzeti jellegű, hogy ehhez nyilván szó sem férhet. Egyébként — mondhatná — már az eddig idézett megállapításokból kiderül, hogy ezt Szekfü is elismerte; hiszen a liberalizmus „antikeresztény” voltáról is így beszélt: „Ez az új liberális magyarság, *bármennyire magyar*, nem a Széchenyi és nem a Kölcsey és Vörösmarty magyarsága.” (117. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

Igen — válaszolhatjuk —, ez azonban még korántsem végső szava a Három nemzedék szerzőjének a reformkori liberalizmus nemzeti voltának kérdésében.

Azzal a ténnyel mindenesetre szembe kell néznie, hogy „liberális korszakunk egész folyamán e két elem: magyar nemzetiség és liberalizmus a legszorosabb összefüggésben áll egymással, mindenütt egységesen lépnek fel”. (117. l.) Mint tudjuk, ez a szoros összefüggés a legteljesebben szükségszerű; a feltörekvő burzsoázia (ill. a burzsoázia funkcióját képviselő osztály) mindenütt liberális szabadságjogokat kíván a feudális-rendi kötöttségekkel szemben, s egyben a nemzeti törekvések bajnokaként jelenik meg, hogy gazdasági tevékenységét a nemzeti piac egészére szabadon kiterjeszthesse. Liberalizmus és nacionalizmus — két, egymással szorosan összefüggő oldala a burzsoá átalakulás ideológiájának mindenütt, s különösen olyan országban mint Magyarország, ahol a polgári átalakulás egyik fő követelménye éppen az idegen uralom lerázásában, a nemzeti függetlenség kivívásában állott.

Szekfü első lépése tehát: a liberális és nemzeti törekvések elválasztása, „szétkülönböztetése”. „. . . a liberalizmusnak határozottan nemzeti iránya — úgymond — nem *eredeti tulajdona*, de terjedése közben minden egyes nemzet körében hozzákapcsolódott. Az abszolút és rendi monarchiák többnyire a középkorból származván, a nemzetiségi elv ellenére, annak állandó sérelmével állottak fenn, s most a liberalizmus megdöntésükre törekedvén, magáévá tette,

kisajátította magának a nemzetiségi elvet.” (140—141. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Vagy máshelyütt: „. . . a liberalizmus, ami elvi tartalmát illeti, nem volt alávetve nemzeti korlátoknak. . . A nemzeti és liberális eszme szoros kapcsolata tehát részben *véletlen történeti* jelenség: mindkettő a szent-szövetség nyomása alatt fejlődött, ugyanazon célt követve egymással, — részben pedig a liberalizmus terjeszkedési módjából következett. Mivel ez a tömegeknek egyéni szabadságot hirdetett és természeti ösztöneiket szabadjukra eresztette, mi sem érthetőbb, mint hogy e fölszabadult ösztönök közül a legősibb, a primer tört elő legnagyobb erővel: s ez a faji ösztön, a nemzeti összetartozás érzése.” (170. l. — Kiemelés tőlem P. Zs. P.) E megállapításokat idézve elsősorban nem arra akarjuk a figyelmet felhívni, hogy Szekfű nem ismeri fel a nacionalizmusnak a liberalizmussal azonos szociális-gazdasági tőről, a burzsoá átalakulás talajáról sarjadtát, s az addig elnyomott faji ösztönök feltörésével magyarázza a nacionalizmus megjelenését, — hanem arra a fáradozására, hogy liberalizmus és nacionalizmus *szükségszerű* kapcsolatát — legalábbis részben — történeti *véletlenné* degradálja, a történeti folyamatban szorosan *összefüggő* jelenségeket egymástól mesterségesen *elkülönítse*.

Ez azonban még csak az első lépés. Liberális és nemzeti eszme *elkülönítését* csakhamar követi egymással *szembeállításuk*. „. . . a tan [értsd: a liberalizmus] — olvashatjuk a fentebbi folytatásaként — *minden országban, minden népnél ugyanaz maradt*, amint ez a liberalizmus racionalista eredeténél fogva másként nem is lehetett. Az ember természettől fogva alkalmas lévén Ész és Szabadság elveit megvalósítani, számbavehető faji különbségek nem létezhetnek, melyek az Ész és Szabadság győzelmét akadályozhatnák. A liberális szabadságok tehát minden talajba átültethetők, mindenütt gyökeret vernek és virágot hoznak, *tekintet nélkül a fennálló társadalmi és állami viszonyokra*, melyek lehetnek még oly nyomasztók, Szabadság és Ész legyőzi ellenállásukat. Ez volt erős hite francia, olasz, német, svéd liberálisnak egyaránt, csak úgy, mint a magyarnak.” (141. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) — Íme: már a liberalizmus általános jellemzésénél — Szekfű a fenti megállapítást a „második könyvnek” a nyugati liberalizmus alapelveiről szóló fejezetében teszi — feltűnik a további vádpont: *a liberalizmus nem vet számot az országok közötti különbségekkel, a nemzeti sajátságokkal*, — általános elveinek alkalmazásakor nem veszi figyelembe az országonként eltérő társadalmi és politikai viszonyokat.

Ez a vádpont konkrétizálódik azután s telik meg egyre élesebb tartalommal, amikor Szekfű a nyugati liberalizmus ismertetéséről áttér a reformkori magyar liberalizmus elemzésére. Ez az áttérés, a nyugati liberalizmus Magyarországra jutásának ábrázolása — teljesen szellemtörténeti módszerrel történik: a Nyugat-Európában, elsősorban Franciaországban kifejlődött liberális szellemirány elhat hazánkba, ahol is lelkes követőkre, utánzókra talál. Nem egyébről van szó, mint egyszerűen a francia liberalizmus mechanikus átvételéről, a liberális ideáknak „példátlan diadalmenetéről” a harmincas-negyvenes években, amikor is „összehúzott, erőltetett tempóban rohannak át a századokon alvó magyar lelkeken. . . a nyugati szellemirányok”, s „magyarjaink a nyugatról beszármazott eszméket magukévá tették és mintha csak szentírás igéi volnának, betű szerint alkalmazták”. (117, 119, 182—183. stb. l.)

Mennyiben szellemtörténeti szemléletű ez az előadás? Egyrészt annyiban, hogy a nyugati liberalizmus pusztán mint *eszmeáramlat* van ábrázolva — anélkül, hogy fény derülne a liberális ideológia *társadalmi gyökereire*, burzsoá

osztálylényegére; másrészt, hogy a nyugati liberalizmus magyarországi megjelenése is csupán mint egy „szellemirány” *térhódítása, behatása* kerül előadásra, amely nyugatról jövet megszállta a magyar társadalom meghatározott rétegeit — anélkül, hogy megvilágítást nyernének azok a hazai társadalmi feltételek, amelyek *megalapozták* a liberalizmus fellépését és kibontakozását Magyarországon is.

Nem így áll a dolog — vethetné közbe valaki —: Szekfű igenis összekapcsolja a liberális ideológiát társadalmi alapjaival! Hiszen leszögezi, hogy: „A forradalomnak és liberalizmusnak ideáit a nyugati államokban mindenütt a nemesség és jobbágyság közt álló polgári osztály, a *tiers état* valósítja meg. Ahol ez a harmadik rend számban, műveltségben és gazdagságban hatalmas volt, ott az új kor eszméi előbb-utóbb diadalra jutottak. Így elsősorban Franciaországban.” (120. l.) Másrészt feladatául tűzve ki, „... azon rétegeket venni szemügyre, melyekben a liberalizmus legelőbb és legtartósabban gyökeret vert” Magyarországon (119. l.), egy egész fejezetet szentel a „második könyvön” belül a magyar társadalom vizsgálatának, különösképpen a magyar „*tiers état*”: a középnemesség vizsgálatának, megállapítva, hogy „nálunk még a XIX. század negyvenes éveiben sem létezett olyan polgári osztály, mely anyagi és szellemi jólét birtokában vállalkozhatott volna az országnak nyugati mintára átalakítására. A nemzeti feladat ilyen körülmények között azon osztály vállaira hárult, mely az ősi magyar térségeken ez adott időpontban egyedül rendelkezett vagyoni jóléttel, anyagi és szellemi függetlenséggel, egységes és egyenletes műveltséggel. És ez az osztály a *közneemesi rend*.” (126—127. l.) Minthogy pedig ezen belül is „emberi méltósággal, a halhatatlan lélek igényeit betöltve” csak azok élhettek, „kik legalábbis nyolcszáz vagy ezer holdnyi termőföldet mondhattak magukénak”, végül is arra az eredményre jut, hogy „a nyugati ideák csak azon társadalmi rétegben találtak termékeny talajra, melynek tagjai átlag ezer hold földnek voltak urai”; így „a nagyobb birtokkal rendelkező vidéki közneemesség”, a *közneemesség* vált Magyarországon a liberalizmus hordozójává. (129—133. l.) Íme a társadalmi elemzés, íme a liberális ideológiának összekapcsolása szociális gyökereivel!

Igen — válaszolhatjuk —, Szekfű csakugyan végrehajtja a magyar társadalom illetően vizsgálatát; de módszere mégis csak szellemtörténeti, az ideológiának a társadalmi viszonyokkal való összekapcsolása mégis csak *látszólagos*. Itt nem a vizsgálat *részlethibáira* gondolunk,³⁰ hanem arra a szemléleti módra, amely *alapvetően* jellemzi. Szekfű abból a nézőpontból vizsgálja a reformkori magyar társadalmat, vajon melyik osztály vagy réteg volt *képes* arra, hogy a nyugatról jött eszméket *átvegye, befogadja*; de fel sem veti azt a kérdést, milyen társadalmi-gazdasági adottságok *kényszerítették* ezt az osztályt vagy réteget arra, hogy a liberális elveket *átvéve, saját produktumává tegye*, s a maga körülményei szerint alkalmazza; fel sem veti azt a kérdést, minő gazdasági-szociális viszonyok tették *szükségszerűvé*, hogy a liberalizmus a magyar talajból is *kinőjön*, kisarjadjon.

A kérdés nyomban teljesen világossá válik, mihelyt átgondoljuk, milyen *kritériumok* alapján jut Szekfű arra a megállapításra, hogy nálunk csupán a középnemesség válhatott a liberalizmus hordozójává. Ama osztályról van szó szerinte — mint idéztük —, amely Magyarországon egyedül rendelkezett

³⁰ Mint pl. arra, hogy Szekfű a XIX. század negyvenes éveire a burzsoáziának a polgári átalakuláshoz szükséges minimális fejlettsége létrejöttét sem ismeri el. (Ld. 125. l.)

„vagyoni jóléttel, anyagi és szellemi függetlenséggel, egységes és egyenletes műveltséggel”, vagy — mint utóbb még teljesebben felsorolja — amelyben egyedül volt „vagyoni és szellemi jólét, politikai érettség és iskolázottság, emellett magyar származás és magyar nemzeti érzés” feltalálható. (133. l.) Mint látjuk, éppen a *legdöntőbb* kritérium maradt el a felsorolásból: a középnemességnek a mezőgazdaságban *árutermelővé válása*, megindulása s előrehaladása a *polgárosodás* útján s emiatt érdekeltsége a *burzsoá jellegű* átalakulásban. Anélkül ugyanis, hogy *burzsoá* funkciókat gyakorolt volna — lehetett ám vagyonos, művelt, nemzeti érzésű s származású —, nem válhatott volna *ténylegesen* hordozójává a liberális eszméknek, *szociális talajává* a *polgári* átalakulás ideológiájának.³¹

A szellemtörténeti szemléletben tehát homályba borul a liberalizmus osztálylényege, burzsoá jellege, s ezzel ellepleződik az a tény, hogy ha idegenből vettük is át a liberalizmust, ez az átvétel *nem külsőleges, mechanikus, véletlen-szerű*, hanem *a magyar feladatokból*, a Magyarországon is aktuális polgári átalakulás feladatából fakad. S ezzel összefüggésben ellepleződik az a tény is, hogy azért emelte fel nálunk éppen a középnemesség a liberalizmus zászlaját, mert hazánk *sajátos* történeti fejlődése és helyzete folytán éppen *a középnemesség vált a polgári átalakulás vezető erejévé*, a burzsoá funkciók gyakorlójává, a kevésbé fejlett városi burzsoázia érdekeinek is képviselőjévé. Ez utóbbi tényben a hazai viszonyoknak a nyugatitól *eltérése*, a magyar fejlődés fontos specifikuma jut kifejezésre, — tehát olyan *nemzeti sajátosság*, melynek éppen *hiányát* olvassa Szekfű a liberalizmus fejére.³²

Ekként egyenleti a szellemtörténeti módszer, az eszméknek és a társadalmi létfeltételeknek csupán *látszólagos* egybekapcsolása az utat a felé, hogy a Három nemzedék szerzője mindeme tények előtt szemet hunyjon s végül is kimondhassa, ami a szívében fekszik: *a liberalizmus lényegében idegen a hazai talajtól*; nem egyéb, mint „*idegen országból máról holnapra odafütt növény*” (148. l.); olyan mozgalom, amely „*nem magyar földből nőtt ki*” (169. l.); stb., stb., — *szóval nemcsak hogy nem keresztény, de voltaképpen nem is nemzeti*.³³

³¹ A középnemesség előrehaladó polgárosodása mellett szükség volt a *városi burzsoázia* bizonyos minimális fejlettségére is ahhoz, hogy a középnemesség valóban a burzsoá-liberális átalakulás képviselőjévé váljék. Mint ismeretes, ez utóbbi feltétel is előállott a harmincas-negyvenes évekre. — Hogy Szekfű, mint utaltunk rá, ezt sem ismerte el, ugyancsak szemléletének alapvető fogyatékoságából: a liberális ideológia és a társadalmi viszonyok elégtelen összekapcsolásából következik.

³² Hogy mennyire alapvető jelentősége volt a középnemesség árutermelővé válásának, polgárosodásának a liberális ideológia átvételében, mi sem mutatja jobban, mint e folyamat lényeges eltérése attól a vagy négy évtizeddel korábbi jelenségtől, amikor a felvilágosodás eszméit „vette át” a magyar köznemesség. Akkor jórészt valóban csak külsőleges hatásról volt szó: a felvilágosodás polgári eszméi a köznemességben még nem találtak szociális talajra. Ehhez képest az „átvétel” során — a köznemességet osztálymértékben tekintve — vajmi kevés maradt a felvilágosodás burzsoá ideológiájából: a felvilágosodás tanai a nemesség *feudális* osztályideológiájába süppedtek, „Rousseau-t Werbőczy kőpönyegébe burkolták”. Annak idején ugyanis a középnemesség legfeljebb ha elindult a burzsoává válás útján; most viszont, polgárosulásának jóval magasabb fokán, a nyugatról származó liberális eszmék valóban gyökeret verhettek benne s hazánkban is lényegileg *burzsoá* ideológiaként jelentkezték és hatottak.

Ugyanakkor persze az a körülmény, hogy nálunk nem igazi burzsoázia, hanem feudális eredetű, burzsoává csupán alakulóban levő középnemesség vált a liberalizmusnak fő hordozójává, természetesen sajátos színezetet kölcsönzött a liberális ideológiának is. Ezt itt éppen csak jelezzük; bővebben dolgozatunk későbbi részletében lesz szó róla.

³³ A szellemtörténeti módszer csupán egyenleti az utat, megteremti a lehetőséget a nyugati liberalizmus hatásának ilyenén értékelésére; *egyedül a módszertől* ez persze

Ezzel pedig előállott a konzervatív reform és a liberalizmus közti cezúra újabb kritériuma, melynek alapján a szembeállítás még jobban ki lehet élezni. Íme: egyfelől „a *nemzeti talaj embere, Széchenyi*” (184. l.), valamint azok, „kik Széchenyihez hasonlóan az *anyaföld talaján állva*, nem osztottak Kossuth illúzióiban (uo.), „a liberalizmus doktrináitól ment politikusok”, kik „*számbavéve a speciális magyar viszonyokat*” (238. l.), alakítják ki a teendőkről felfogásukat, „a *liberális doktrináktól mentesen szemlélik a magyarság speciális viszonyait*” (239. l.) stb., stb., — másrészt az „elvi liberális” Kossuth, aki „*ilyen [értsd; nemzeti] különbségeket nem vett, nem vehetett észre*” (200. l.), vagy a „meggyőződéses liberális” Bajza, „ki már *eltépte a láncokat, melyek a magyar talajhoz fűzték*” (156. l.), s általában a „politikai liberalizmus. . . , mely elvekkel és az adott politikai viszonyok részleteivel, *pozitív reformokkal* édeskeveset törődött” (161. l.), a liberális mozgalom, amely „*távolállott minden pozitív, magyar talajra alkalmazható reformtörekvéstől* (153. l.), amelynél a „*magyar élet jelenségeire irányuló reformtörekvések helyett* meg kell elégednünk oly általános lelkesedéssel, alig körvonalazható hangulattal, mely a közéletben. . . jelszavak segítségével nyilvánult” (154. l.), stb., stb. (A kiemelések tölem. P. Zs. P.)

De — állunk meg egy pillanatra mindezek olvastán, szinte nem akarva hinni szemünknek — valóban a liberális reformmozgalomról ír így a szerző? Valóban Kossuthról s a liberális nemesi ellenzékéről állít olyasmit, hogy elszakadt a magyar talajtól, hogy nem voltak konkrét, a magyar viszonyokra irányuló reformtörekvései? Igen, így van, szó sincsen tévedésről; éppen ezt hirdeti a Három nemzedék „második könyve”, — nem átalva merőben kiforgatni a reformkor, a reformországgyűlések történetét, a mesterséges választóvonal, a kiagyalt szembeállítás érdekében.

„A Széchenyitől megindított reform *mellékvágányra* tolódik, — olvasuk — . . . E tekintetben az 1832—36-i országgyűlés képez *fordulópontot*”. (167. l. — Kiemelés tölem. P. Zs. P.) Ettől az országgyűléstől kezdve, ha polgári reformkérdések kerülnek szőnyegre: jobbság helyzetének javítása, örökvaltság, nemesi adómentesség megszüntetése stb. — akkor azok már mint „eredetileg Széchenyitől felvetett nagy reformkérdések” (pl. 167. l.), mint „konzervatív reformpontok” (pl. 168. l.) szerepelnek Szekfű előadásában, amelyeket legfeljebb elfogadnak (s támogatnak) a liberálisok is, „amennyiben nem ellenkeznek a liberális világfelfogással” (168. l.), de amelyek közül „végleges megoldást egyik sem nyert, mivel az országgyűlésen a *Széchenyi-féle reformkérdéseknél* még sokkal nagyobb port vernek fel a *szorosan vett szabadelvű tárgyak*, így a vallási kérdés meg a sajtószabadság ügye.” (167. l. —

még korántsem következik. Szekfű az Életrajzban is szellemtörténész módján kezelte a kérdést, s ott sem ismerte fel a középnemesség burzsoává válását — („Magyarország a 19. század elején közjogi és gazdasági szempontból ugyanaz az állam volt, mint a 16. században. Az új fejlődési foknak nyugati tényezői [értsd: iparos és kereskedő polgárság] hiányozván, . . . Magyarországot . . . a kiváltságos osztályok emelték fel a fejlődés következő fokára”: 171—172. l.) — mégsem bélyegezte talajtalan importnak a liberalizmus térhódítását; sőt nem átalotta még „a magyar történet egyik alapjelenségét, mely Szent István óta a sorsforduló pontokon újra meg újra felmerül”, ismerni fel „abban . . . hogy a magyar fejlődés hátramaradása és elmaradása esetén nyugati kultúra beoltásával gyógyítandó”. (Uo. 175. l.) A szerzőnek a külföldi hatással szembeni oly éles averziója, mint látszik, 1917 és 1920 között támadt, amikor egy újabb „sorsforduló ponton” megint csak külföldi példa követésével történt kísérlet hátramaradásunk orvoslására, — a példát azonban immár nem nyugatról, hanem Európa keletéről véve.

Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) (Szóval az örökváltság, a köztelherviselés stb. — nem „szorosan vett szabadelvű tárgy”! Szóval a polgári reformok keresztülvételét nem a konzervatívok, a kormány, az udvari körök akadályozzák, hanem — a liberális ellenzék, amely más tárgyakra irányítja a figyelmet!) „Új témák sokasága tódul elő és lepi el az emberek érdeklődését, köztük — s ez a tragikus nemzetünkre — éppen azok, melyeket Széchenyi mindörökre távol akart tartani a magyar földtől. A liberális diszkusszió középpontjában egyszerre csak ott áll *a nemzetiségi és a közjogi kérdés.*” (169. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) (Szóval az úrbéri viszonyokból való kibontakozás stb. — többé már nem áll középpontban, nem tárgya a „szabadelvű buzgalom”-nak!)

Igen jellegzetes történetírói módszer! Ha a *Széchenyiről* szóló „első könyvben” — emlékszünk — Széchenyi polgári irányú reformprogramja egyáltalán nem került kifejtésre, s ettől úgyszólván független létet nyertek a közjogi és nemzetiségi kérdésben vallott, részletesen ismertetett nézetei, hogy ezáltal rendszerének a liberális reformtól való teljes különállása demonstráltassék, — akkor most Kossuthról s *a liberálisokról* szóló „második könyvben” már éppen *ellenkező* szerkesztési fogással találkozunk, *ugyanazon* cél szolgálatában: most a „pozitív” reform immár tisztán Széchenyi ügyeként jelenik meg, amihez a liberálisoknak vajmi kevés közük van; utóbbiak más „szorosan vett szabadelvű tárgyak” iránt táplálnak csak fogékonyságot, ill. főként éppen a nemzetiségi és közjogi kérdésekben tanúsítanak aktivitást, ott, ahol Széchenyi „noli tangere”-t ajánlott. Ezzel a konstrukcióval a szerző egyrészt előkészíti a maga számára azt a lehetőséget, hogy a továbbiakban Kossuth és a liberális ellenzék politikáját is csak *két* kérdésben tegye tüzetesebb ismertetés tárgyává; a nemzetiségi és a közjogi kérdésben (a „második könyv” ötödik és hatodik fejezetét: „Nemzetiség és liberalizmus”, „Oppozíció és közjogi radikalizmus” szentelve erre), a liberális ellenzék esetében is elmellőzve az *alapkérdésre*, a feudalizmusból a polgári társadalomba való átmenetre vonatkozó program vizsgálatát; szóval a konkrét tárgyalást a „második könyvben” is az említett két kérdésre korlátozva, csupán Széchenyi és a liberális ellenzék közötti *ellentétet* hangsúlyozza ki, s rejtve hagyja azt az alapvető hasonlóságot, hogy mindkét esetben *a polgári átalakulás követelményéről, a polgári jellegű reformnak* — habár jelentékenyen eltérő — programjáról van szó. Másrészt pedig arra jó ez a konstrukció, hogy a közjogi és nemzetiségi kérdésben való eltérésen túlmenően, továbbmélyítse a konzervatív reform s a liberalizmus közt konstruált szakadékot, s az elsőnek képviselőivel, „*a nemzeti talaj*”, a „*speciális magyar viszonyokra*” szabott „*pozitív reform*” képviselőivel szembeállítsa az *idegen eszméket importáló s azokat a nemzeti sajátosságok figyelmen kívül hagyásával mechanikusan alkalmazó liberális dogmatikusokat.*

Igen, végül is ez az úgyszólván legdöntőbb mondanivalója Szekfünek a reformkori magyar liberalizmusról, az egyik legsúlyosabb — ha nem a legislegsúlyosabb — vádpontja a liberálisokkal, Kossuthtal szemben. Ők végső soron *nem nemzetiék*, mert nem törődtek a magyarországi sajátosságokkal, hanem „dogmákban”, általános törvényekben, „általános panacea”-ban hittek, s ilyeneket akartak alkalmazni nálunk is,³⁴ szemben Széchenyivel, aki jól tudta,

³⁴ Vö. „... a liberalizmus az emberi ész és értelem teljhatalmában bízva elhitte magáról, hogy a történeti fejlődés törvényeit kiderítheti, s az ész uralmának a közéletben biztosításával a fejlődés irányát előre meghatározhatja. Boldog illúzió, róla nekünk rég le kellett mondanunk.” (159. l.)

hogy „*általános panacea az emberi viszonyok rendezésére nem létezik*” (183. l.), Széchenyivel, aki a „Magyar Parlagon állva. . . csak egyes magyar eseteket lát és irtózik általános elvektől, melyek egyszerre különböző népek bajait gyógyítanak ugyanazon *recipe szerint*” (105. l.), akinek politikai rendszeréből — mint más összefüggésben már idéztük — „*minden dogmatizmus és elvi megállapítás tökéletesen hiányzik*” (99. l.), akinek eszmévilága a „magyar kopárságon épül fel”, akinek számára „*a külföld mellékes; ő akkor is felrázta volna nemzetét, ha lábait soha ki nem teszi a hon határain túl*” (61. l. — Kiemelések tőlem P. Zs. P.); stb., stb.

Cáfoljuk-e egyáltalán ezeket az állításokat? Hivatkozunk-e akár magára Szekfüre, aki három évvel ezelőtti művében még nagy nyomatékkaal emelte ki a nyugati fejlettebb országok megismerésének hatását Széchenyire,³⁵ akkor még nem restellte idézni tőle, hogy „*azt mondani, »Extra Hungariam non est vita« hiábavaló s kacagást vagy szánakozást okozó beszéd*” (180. l.), nem restellte Széchenyi célját abban megjelölni, „*hogy a hátramaradt magyarságból a nyugati nagy népekkel egyenlő rangú művelt nemzetiség legyen alakítható*” (181. l.); stb. Vagy utaljunk magának a Három nemzedéknek is olyan passzusára, ahová — akaratlan is — becsúszott Széchenyinek az a kijelentése: „*Mi arra jutottunk, hogy a XIX. században, midőn az ember méltósága szent kezd lenni, pirulás nélkül publice beszélünk egész Európa hallatára de misera plebe contribuyente. . .*” (Id. Szekfűnél a 79. oldalon.) Vajon Széchenyi itt — amint még oly sok más megnyilatkozásában is — nem Európa hatásáról, nem az általános európai fejlődésnek hazánkban is szükségszerű érvényesüléséről beszél? Vajon nem közeleső-e a feltevés, amely szerint a szellemtörténet „szingularitás-elméletének”, az egyetemes fejlődési törvények elutasításának Széchenyire erőszakolása — nem annyira Széchenyi, hanem inkább a Három nemzedék megjelenésekor uralmon volt ellenforradalmi rendszer „irtózását” tükrözi bizonyos „általános elvektől, melyek egyszerre különböző népek bajait gyógyítanak. . .”? Semmi kétség: Széchenyit az egyetemes fejlődésre nem tekintő, a haladottabb külföldi országok példájával nem törődő, kizárólag az „egyes magyar esetekre” ügyelő politikusként, egyszóval a „magyar glóbusz” szemlélet reprezentánsaként rajzolni éppúgy torzítás, mint Kosuthot általános elveknek, egyetemes törvényszerűségeknek a „nemzeti talaj” követelményeit, a konkrét hazai viszonyokat semmibevevő, dogmatikus alkalmazójaként feltüntetni.

De bárminő torzítás, mégis ez adja meg a „második könyv” egész további gondolatmenetének alaptónusát. E tekintetben csupán egyetlen jellemző részletre kívánjuk még felhívni az olvasó figyelmét, a „második könyv” hatodik, „Oppozíció és közjogi radikalizmus” c. fejezetéből (amelynek tartalmára tanulmányunk későbbi részletében még visszatérünk). A szerző itt abból indul ki, hogy mivel az 1840-es években már a konzervatív párt is reformot, modernizáló átalakítást akart, *ebből a szempontból* nem állt fenn semminő lényeges különbség közte s a liberális ellenzék között. „Amennyiben. . . a magyar politikának központi problémáját valóban a magyar állam és társadalom újjászületése alkotta, úgy semmi elvi különbség nem volt, mely kormány és

³⁵ Pl. „A Nyugatnak, főként Francia- és Angolországnak műveltségét Kazinczynál alaposabban ismervén és többre becsülvén, a magyar rendi állam állapotát teljességgel vigasztalannak látta. Erre vonatkozó megfigyeléseit és tapasztalatait benne rendkívül fogékony és ingerlékeny szellem dolgozta fel”; stb. (Életrajz. 178. l.)

ellenzék, konzervatív és liberális párt együttműködését eleve kizárta volna.” (197. l.) Ehhez a kiinduláshoz fűz azután Szekfű igen jellegzetes megállapításokat.

Mielőtt utóbbiakra rátérnénk, le kell szögeznünk: ez a kiindulás természetesen hamis. Szekfű homályba burkolja azt a tényt, hogy a konzervatívoknak (akik korábban, mint ismeretes, átkot-szítkot szórtak Széchenyre) negyvenes évekbeli új nemzedéke merő kénytelenségből, politikai taktikából tette csupán magáévá Széchenyi *egyes* reformgondolatait — olyan időpontban, amikor a reformmozgalom nagyarányú kibontakozásával szemben már teljességgel reménytelen lett volna a korábbi konokul elzárkózó magatartás, a feudális viszonyok változatlan fenntartásához való merev ragaszkodás; amikor egyetlen lehetőségük abban állott, hogy bizonyos reformpontok átvételével megpróbálják kifogni a szelet az ellenzék vitorlájából és ezáltal az elkerülhetetlen átalakulást minél inkább lassítsák, minél korlátozottabb mederben tartásák.³⁶ S ezzel összefüggésben elhallgatja azt is, hogy a konzervatív arisztokráciának e valamelyes színváltozása ellenére, továbbra is igen jelentős elvi különbség választotta el a kormánypártot és ellenzéket *magának a „pozitív” reformprogramnak a terén is*: nemcsak arról volt szó, amiről Szekfű beszél, hogy a konzervatívok általánosabban, „homályosabban” fogalmazták reformpontjaikat, az ellenzék viszont konkrétan és részletesebben (vö. 196. l.); hanem döntően arról, hogy míg a konzervatívok a Habsburg-abszolútizmussal együttműködve, a rendiségen kívül álló erőket teljes passzivitásban tartva, a minél mérsékeltebb reformnak olyan útját-módját akarták eszközölni, amely vezetőszerépüket, *a nagybirtokos arisztokrácia hegemoniáját* csorbítatlanul megőrzi, — addig a liberálisok *a nemesség és a nép érdekeinek „egyesítésével”* olyan, jóval messzebbmenő átalakításra (bár korántsem forradalmi átalakításra) törekedtek, amely az udvar és az arisztokrácia ellenében *a köznemesség politikai és gazdasági vezetését* biztosítja.³⁷

De nem konzervatív és liberális pártnak a pozitív reformprogramban „elvi egyetértését” (197. l.) hirdető hamis tétel az, ami számunkra most a legérdekesebb, hanem az a következtetés, amit Szekfű e tételhez fűz, a szalakat tovább gombolyítva. „... a kiegyenlítést... lehetlenné tette *nem* ugyan az *újzászúletés* pozitív programja, melyben... az ellenzék és kormánypárt nagyjában egyetértett, hanem az ellenzék *dogmatikusan merev liberális* felfogása. Ameddig az ellenzék *pozitív reformkérdésekkel* foglalkozott, addig *magyar talajon* állott, s azon mindenkor megtalálhatta a módokat, melyek a *pártok összeforrását*, kormány és országgyűlés együttműködését létrehozhatták. A helyzet azonban megváltozott akkor, midőn az ellenzék az *európai liberális* oppozíció programját átvéve, bekapcsolódott az *általános európai mozgalomba*. A liberális ellenzék egy pillanatig sem hagyta kétségben a kormányt az iránt, hogy törekvései a német, francia, olasz liberalizmussal megegyeznek, hogy tehát az *új magyar mozgalom csak ágát képezi az európai forrongásnak*, mely a francia

³⁶ Így ha át is vették Széchenyi egyes reformpontjait, s Széchenyi mindinkább a reakcióba fordulva, 1845-től részt is vett kormányukban, továbbra sem lehet Széchenyi t s az „újkonzervatív” nagybirtokos arisztokráciát egy kalap alá venni.

³⁷ Ehhez képest persze a reform konkrét „részletkérdéseiben” is igen jelentős volt a különbség az „újkonzervatív” és a liberális program között (bárha az utóbbi is távol állott a forradalmiságtól). E jelentős különbségek csak azért kerültek el Szekfű figyelmét, mert olyan „részletkérdéseket”, minő pl. az örökvaltság problémája, e könyvében közelebből nem vett szemügyre.

forradalomból kiindulva előbb-utóbb belső zavarokat fog okozni.” (198. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.) Szóval, a „magyar talajon” maradvány, konzervatív kormánypart s liberális ellenzék békén együttműködhetett volna, „magyar a magyarral” bízást megegyezhetett, „összeforrasztott” volna.³⁸ Hogy ez mégsem történt meg, azért a liberális ellenzék a felelős, amelynek nem a magyar „újjasz születés pozitív programja” volt a fontos, hanem a liberális dogmák, az általános elvek, a külföldről importált, nemzetközi ideológia, az európai forradalmi mozgalomba való bekapcsolódás, — ami persze megbontotta az egyébként szépen kialakulandó, osztályok és pártok feletti nemzeti egységet, elidegenítette a reformtól annak egyébként igaz barátait.³⁹ „A liberális ellenzék. . . a magyar újjasz születés problémáját még a liberális elmélet mázsányi súlyával is megterhelte, ami egyrészt szükségtelen, másrészt a végeredményt károsan befolyásoló vállalkozás volt. A magyar újjasz születés következményei mindenütt a liberalizmus színeiben jelenvén meg, elidegenítének maguktól meg nem vetendő tényezőket, melyeket liberalizmus nélkül barátokul lehetett volna megnyerni. Ilyen volt a kormány, ilyen a konzervatív párt, ilyen maga Széchenyi is. . . A liberalizmus hangsúlyozásának más veszedelmes következése lőn, hogy a katolikus egyház is elszakadt a reformmozgalomtól, melyben a liberalizmus távolmaradása esetén előbb-utóbb részt vett volna. . . Így korlátozódott a Széchenyi koncepciójában egész nemzetünkre szabott reformmozgalom végül csak az ellenzékre. . .” (200—201. l. — Kiemelés tőlem P. Zs. P.) Hogy a liberális elmélet nem „maradhatott távol”, hanem szükségszerűen meg kellett hogy „terhelje” az adott fejlődési fokon „a magyar újjasz születés problémáját”, lévén ez újjasz születés akkor burzsoá újjasz születés és lévén a liberalizmus a burzsoá átalakulás ideológiája, s hogy a liberálisokkal szemben éppen a burzsoá átalakulás ellenzői, késleltetői, lassítói léptek szükségszerűen fel, — arról Szekfű, aki szellemtörténeti szemléletével, mint már fentebb láttuk, csak látszólag kapcsolta össze a liberális eszmeáramlatot társadalmi gyökereivel s elleplezte a liberalizmus szociális tartalmát, persze nem akar tudni.

Annál hangsúlyozottabban emeli ki viszont: a legfőbb felelős pedig a nemzeti talajtól, a konkrét magyar problémáktól való elszakadásért, az általános, a nemzetközi, az idegen [?] talajra való átsiklásért — természetesen nem más mint Kossuth: „A liberalizmus e világszolidaritását senki mélyebben át nem érezte és elragadóbban ki nem fejezte, mint Kossuth. Ő ebben is tökéletes ellentéte Széchenyinek, a magyar parlag emberének. Kossuthra a világeszmék hatnak, ezek megvalósítása az ő célja, tekintet nélkül a hazai viszonyok speciális szükségleteire. . . Rotteck és Welcker dogmái ezek egy hatalmas szónoki géniusz-nak varázslatos szóáradatába belevetve.” (198—200. l. — Kiemelés tőlem. P. Zs. P.)

³⁸ Vö. „. . . a Himnusznak keresztény magyarsága osztály- és rendi különbségek nélkül átkarolván az egész magyarságot . . .” (116. l.)

³⁹ Csak mellékesen említjük: az Életrajzban még Metternich, a bécsi udvar, a kormány a felelős e fejleményekért s nem a liberalizmus. „. . . az új mozgalom és a kormány nem tudtak egymással megegyezni . . . ezért a felelősség nem őt [értsd: a reformmozgalmat], hanem az akkori kormányt terheli.” (184—185. l.) „Metternich elutasító állásfoglalása rendkívül mély hatással volt a további fejleményekre. A nemzet most már törekvései számára nem várhatott a kormánytól támogatást, sőt el kellett készülnie a kormány támadására. A reformmozgalom ily módon ellenzéki szerepre szorult” (190. l.); stb. — A Három nemzedék viszont Metternichről már ekként szól: „A reform gondolata többé nem ijesztő rém számára, ellenkezőleg legfőbb feladatának tartja a reformot” (195. l.); stb.

A közölt idézetekben, íme, együtt van minden, amire a Három nemzedék szerzője dühödtt ellenszenvét zúdítja: az általános fejlődési törvényszerűségeken, a haladás egyetemes érvényű ideológiáiban való hit, a haladó mozgalmak nemzetközi együttműködése, „világszolidaritása”. S együtt van mindaz is, amit az előbbiekkal szembeszegezve, a magyar problémák egyetlen orvosszereként dicsőít: a külön magyar út, az osztályok és pártok feletti nemzeti egység, a „világesszméktől” s világmozgalmaktól való elzárkózás.

Ha az utóbbiak mint a Széchenyi-féle konzervatív reformrendszer erényei, s az előbbiek mint Kossuth és a liberálisok bűnei jelennek is meg a Három nemzedék „második könyvében”, senki előtt sem lehet kétséges a könyv másik — talán még fontosabb — célja: a reformkori liberalizmus e „bűneinek” ostorozásával egyben azokat az általános eszméket, azt a nemzetközi mozgalmat, azt a világszolidaritást is támadni, amely 1917 és 1920 között oly mélyreható változást idézett elő Európa s az egész világ képén, és amely Magyarországon, a Tanácsköztársaság megdöntése után is, állandó izgalomban tartotta az ellenforradalmi uralkodó osztályokat.

*

Örök kára történettudományunknak, hogy az 1917-tel indult forradalmi évek végigélése — az *első* forradalmi időszak, melyet átélt — Szekfű Gyulát még nem a múlt tisztultabb, igazabb történeti értékléséhez vezette, hanem éppen a magyar történelem ellenforradalmi szemléletének kialakításához s mintegy programmatikus kifejtéséhez.

П. Ж. Пах

ОФОРМЛЕНИЕ КОНТРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ В «ТРЕХ ПОКОЛЕНИЯХ» ДЮЛЫ СЕКФЮ

Резюме

Произведение Дюлы Секфю «Три поколения» вышло в свет в 1920-ом году, вскоре после победы контрреволюции, и своими новыми изданиями как бы сопутствовало четырем пятым 25-летнего контрреволюционного периода; оно явно способствовало усилению политической мысли, облуживавшей контрреволюцию. Статья исследует сложение исторической концепции, выраженной в указанном произведении Секфю, и сущность этой концепции.

Главные результаты исследования заключаются в следующем:

Некоторые элементы концепции, выработанной в произведении Секфю «Три поколения», в скрытой форме уже проявились в его работе «Биография венгерского государства», вышедшей первым изданием в 1917 году. Эта концепция выражалась в подробном изложении принципа общности с христианско-германским миром, в критической позиции относительно либерализма, а также в стремлении изображать Сечени как сверхисторическую личность. Секфю развивал дальше именно эти элементы в своем произведении «Три поколения» и превратил их в систему «христианских национальных» принципов.

Предисловие к «Трем поколениям» пыталось доказать что концепция этого произведения была полностью готова уже в период написания «Биографии венгерского государства», события же в период между 1917 и 1920 годами всего лишь оправдали и укрепили эту концепцию, однако в действительности положение обстояло иначе.

Именно события этого промежуточного периода оказали решающее влияние на формирование исторической концепции «Трех поколений» и заставили Секфю «модернизировать» принципы, изложенные в «Биографии», разработать контрреволюционную критику либерализма и концепцию «эпохи упадка». В введении к первому изданию «Трех поколений», которое не печаталось в дальнейших изданиях, сам Дюла Секфю признал, что он считал эпоху, изложенную в своей книге (с 1840-ых до 1918—19 годов), большой и упадочной, потому что эта эпоха привела к революциям 1918—19 годов, которые он счи-

тает тяжкими болезнями и самым глубоким упадком; и поэтому он обрушил все стрелы своей критики против либерализма, так как в либерализме он видел причину революционной «лихорадки».

Для поддержки этого диагноза, установленного по словам автора «логическим путем», в исторических главах своего произведения Секфю изображал Сечени как идеологический прообраз контрреволюционной реставрации, оторвав его от движения либеральных реформ, и старался доказать, что все то, что произошло в 1830-х и особенно в 1840-х годах, являлось прямым отрицанием идей самого Сечени. Следовательно, речь идет не только о том, что обычно подчеркивают в исторической литературе, что Секфю метафизически противопоставлял реформу революции, но и о том, что Секфю провел резкую грань и внутри движения реформ, он метафизически противопоставлял «консервативную реформу» «либеральной реформе». Предшествующие Секфю историки дошли только до осуждения революции и были настроены против революции 1848—49 годов, но предшествующую эпоху реформ они считали славной эпохой нашей истории, а в «Трех поколениях» Секфю отказался не только от революции 1848—49 годов (в горячности страстного отказа он далеко превзошел всех предшествующих историков) но и вместе с революцией 1848—49 годов он отказался и от преобладающей части достижении предшествующей эпохи реформ.

Секфю осуществил эту коренную перестройку исторической концепции путем противопоставления «христианско-национальной» концепции Сечени движению либеральных реформ, которое он квалифицировал не как христианское, даже не как национальное; поскольку либерализм придерживался мировой солидарности он стремился догматическим путем пересадить в венгерскую почву «общие мировые идеи», «независимо от специфических потребностей отечественных условий». Несомненно, что путем осуждения «грехов» либерализма эпохи реформ, Секфю стремился бичевать и те идеи, и то международное движение, которые между 1917 и 1920-ыми годами привели к глубокому изменению в мире и которые держали реставрированные господствующие классы в лихорадочном состоянии даже после свержения Советской республики в Венгрии. Таким образом концепция, развернутая на страницах «Трех поколений», стала значительным источником контрреволюционной исторической концепции и вместе с тем источником всей идеологии контрреволюционного режима.

Вечная потеря для венгерской исторической науки, что революционный период 1917—19 годов, пережитый Дюлой Секфю, не привел его к ясному и правильному пониманию исторических явлений, а наоборот, привел его к разработке контрреволюционной концепции. Следует однако отметить, что под влиянием второго революционного периода, пережитого им, Дюла Секфю пришел, хотя и не к активному утверждению революции, но к позитивному отношению к ней и к пониманию, что она является необходимой.

P. ZS. PACH

LA FORMATION DE LA CONCEPTION D'HISTOIRE
DE LA CONTRE-RÉVOLUTION DANS L'ÉTUDE DE GYULA SZEKFÜ
INTITULÉE «TROIS GÉNÉRATIONS»

Résumé

L'essai de Gyula Székfű portant le titre de «Trois générations» fut publié en 1920, peu après l'accession au pouvoir de la contre-révolution; par suite de ses éditions successives il accompagna au moins les quatre cinquièmes de l'époque contre-révolutionnaire ayant duré 25 années; il contribua, selon toute évidence, au renforcement de l'idéologie politique se trouvant au service de la contre-révolution, à la prépondérance qu'elle avait parmi des nombreuses couches de la société hongroise. L'étude se met à analyser la question comment s'était développée la conception d'histoire de Székfű dans cet ouvrage, quelles étaient les caractéristiques de cette conception?

Les principaux résultats de cet examen se résument dans ce qui suit.

Certains éléments de la conception élaborée dans les «Trois générations» se retrouvent déjà dans l'ouvrage du même auteur intitulé «La biographie de l'État hongrois» paru pour la première fois en 1917; ils se trouvent recelés par le principe fondamental expliqué amplement de l'appartenance à la communauté chrétienne-germanique, par une prise de position critique indiquée brièvement par rapport au libéralisme, aussi bien que par une disposition de représenter la figure de Széchenyi comme suprahistorique.

Ces éléments-là ont été développés dans l'ouvrage «Trois générations» en un système de valeurs «chrétien-national» marqué par la figure de Széchenyi.

L'état des choses toutefois ne s'affirme point identique à celui que l'introduction préparée à la première édition de ce dernier ouvrage entendait représenter selon laquelle la conception reflétée par les «Trois générations» aurait été achevée dans son entier dès la formation de la conception exprimée dans la «Biographie», conception que les événements survenus entretemps (entre 1917—1920) n'auraient fait que justifier et renforcer.

Ce sont précisément ces événements-là qui avaient un effet décisif à exercer sur la conception d'histoire reflétée par les «Trois générations» et qui incitaient Szekfű à se mettre à «moderniser» les principes fondamentaux exposés dans la «Biographie», à élaborer la critique contre-révolutionnaire du libéralisme, à développer la conception de «l'ère en déclin». Dans l'introduction préparée à la première édition des «Trois générations» — supprimée dans les éditions suivantes — Gyula Szekfű raconte, lui-même qu'il est arrivé à considérer la période en question (allant des années 1840 jusqu'en 1918—19) comme malade et décadente puisque la période aboutit en 1918—19 aux révolutions qu'il estime la maladie la plus grave, le plus profond déclin: il fait pleuvoir une grêle de flèches de sa critique contre le libéralisme car c'est ici qu'il croyait découvrir les anamnèses des «accès de fièvre» évoqués par les révolutions.

Pour appuyer ce diagnostic établi (selon les propres paroles de l'auteur) moyennant «la voie de la logique» il appliqua dans les chapitres historiques de l'étude la méthode suivant laquelle il arracha Széchenyi, en qui il modéla — procédant à une hardie retouche de la réalité — la préfiguration idéologique de la restauration contre-révolutionnaire, des mouvements réformistes libéraux et démontra que tout ce qui s'était passé à partir des années 1830 et en premier lieu au cours des années 1840 s'avéra la négation directe des conceptions de Széchenyi. Il n'y s'agit, donc, pas seulement de ce que la littérature scientifique accentuait si souvent, à savoir que Szekfű opposa d'une façon métaphysique les réformes à la révolution, mais de ce qu'il traça une césure nette au sein même des mouvements de réforme et opposa métaphysiquement des réformes conservatrices aux réformes «libérales». Pendant que les prédécesseurs historiens de Szekfű n'arrivèrent tout au plus qu'à condamner, au nom des réformes possibles, la révolution, ayant pris, en conséquence, position contre 1848—49, mais estimaient la précédente ère des réformes comme une période glorieuse de notre histoire, l'auteur des «Trois générations», lui, non seulement qu'il rejeta la période de 1848—49 (rejet qui par son ardeur passionnée surpassa de beaucoup la position adoptée par les historiens antérieurs), mais avec la période de 1848—49 il repoussa presque dans son entier l'ère des réformes aussi.

Cette innovation radicale dans la conception d'histoire l'ouvrage en question entendait exécuter de manière qu'à l'encontre de la conception «chrétienne-nationale» professée par Széchenyi il qualifiait le mouvement libéral des réformes comme qui ne s'avéra point chrétien et au fond pas même national, vu qu'en tenant compte de la «solidarité mondiale» le libéralisme entendait d'une manière dogmatique implanter «des idées universelles» dans le sol hongrois, «sans ayant égard aux besoins particuliers des conditions du pays». Il n'est point douteux qu'en dénonçant les «vices» commis par le libéralisme à l'ère des réformes Szekfű se proposait de fouetter les conceptions générales, le mouvement international qui entre 1917 et 1920 provoquèrent une transformation si profonde dans l'aspect du monde et qui, même après l'échec de la République des Conseils en Hongrie ne cessaient d'inquiéter les classes dominantes restaurées. Dès lors la conception développée par les «Trois générations» devint une source non insignifiante où puisait la conception d'histoire de la contre-révolution et du même coup une source de toute l'idéologie de ce même régime.

Au grand préjudice de la science historique hongroise Gyula Szekfű, ayant assisté à la période révolutionnaire 1917—1919, ne parvint pas à une estimation historique plus claire et plus exacte du passé, mais bien au contraire à développer la conception contre-révolutionnaire. On ne saurait toutefois ne pas apprécier que sous l'effet de la seconde période révolutionnaire qu'il a vécu il parvint après 1945 sinon à l'affirmation active, mais à l'admission positive, à la reconnaissance de la nécessité de la révolution.